

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД ОПШТИНСКЕ УПРАВЕ ХЕРЦЕГ-НОВОГА (1870—1940)¹

Неколико вијекова мијењају се господари на овом тлу, а житељи немоћни да им се потпуно одупру, довијају се на разне начине да храбро и мудро издрже јарам тубина, јарам социјалне биједе, да остану своји на своме, стално тежећи бољим животним условима, доживљавајући кратке успоне али још више битишћући, настојећи држати корак с временом и у датим географским условима извући максимум животних потреба.

Седам деценија у животу једнога краја није ни много ни мало, али мјерећи временом човјека, то је ипак читав један људски вијек.

У овом периоду (1870—1940) који није временски ни тако далек а ни тако близак, али је сигурно политички, економски и друштвено пун промјена, зачињу се и настају, у херцеговској општини, многи чиниоци економског и друштвеног живота, који у измијењеном облику посљедњих година доживљавају свој незабиљежен успон.

До периода, о коме ће бити ријечи у овом раду, а кога карактерише стицање већих националних слобода,² отварање школа, урбанизације ширег градског подручја, развоја саобраћаја, зачеци туризма, наравно, под условима и у условима аустријске владавине и новостворене државе, овај град биљежи

¹ На основу 202 записника Општинског вијећа (1870—1940. г.) и 377 записника Општинског управитељства (1901—1934. г.) урађен је овај рад који, поред организације и рада општинске управе, обрађује и развој урбанизма и комуналија у херцеговској општини. Развој просвјете, културе, здравства и туризма, због обиља података, биће обрађен у посебном раду.

Захваљујем се на датим подацима Благоју Тушуну, Мирку Матковићу, Радивоју Терзићу.

² О употреби матерњег језика у школама и администрацији, свога градског печата и националне заставе види: Марија Црнић-Пејовић, Прилози борби за националну слободу крајем XIX вијека у херцеговској општини, Зборник „Босна“ 9, Херцег-Нови, 1977. г.

и рад Солане и Фабрике чоке, а заузима значајно мјесто као поморска лука; његово становништво га напушта да би нови житељи дали му нове импулсе развијајући поморство и трговину. Он игра често знатну улогу, увијек Нови, развија се и напредује настојањем и радом својих житеља. Али, некако увијек заостајући за својим сусједима. Новљанин, књижевник Марко Цар, који се често диви своме завичају, размишља и о градовима сусједима и о њиховом успону, па каже за свој Нови ... „гдје је туђинска најезда досад најмање могла да пусти корена. Што Новљанима можда једино недостаје то је мало више предузимљивости и мало мање суревњивости¹ у свом јавном локалном раду.“⁴

Даља истраживања прошлости овога града и краја даће нам одговоре зашто он није у свом развоју достигао оне успјехе које су постизали његови сусједи. Узрок томе су разни чиниоци. Вјероватно, један од њих је његов стратешки положај у прошлости, што је условило толике бројне претензије за његовим посједовањем. Један од узрока је вјероватно миграција његовог становништва крајем XVII вијека и насељавање нових житеља којима је требало времена да се прилагоде новој средини, новим занимањима, а човјек је ипак ослонац и основни носилац свих промјена. Овај крај просторно мален прима утицаје са све четири стране: од сусједа из Залива, из планинског залеђа, преко поморана из других земаља и од сусједа са запада. Прима многе утицаје у свим животним порамима, не робујући смирено прошлости. Можда на том свом путу прави и грешке, јер прихватајући стално ново и то често не само позитивне стране новог, брзо напуштајући прихваћено, идући за још новијим, па на том путу сталних измјена не стиже да створи специфично своје. То је, уосталом, карактеристика Бококоторског залива, гдје од мјеста до мјеста има толико заједничког а истовремено и особеног — у погледу ношњи, пјесме, игре, обичаја, језика и других карактеристика.

Територија херцеговске општине у овом периоду знатно је мања од данашње. Наиме, Суторина (Пријевор, Проводина, Жвиње и сама Суторина) заједно са Сврчугама и дијелом Мокрина (Петивићини и Бијелићи) чинили су приморску општину, док су Крушевице, Врбањ и Ситница припадали требињској општини.⁵

¹ Суревњив-а, о — завидљив, љубоморан, злобан, пул зависти, Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, 1976, г., књ. 6.

⁴ Марко Цар: Наше приморје, Београд, 1923. г.

⁵ Крајем двадесетих година XX вијека приликом реорганизација општина Вијеће херцеговске општине одалучило је да ова општина као највећа у Боки остане као таква, а да прихвата припајање лушничке општине уколико ова донесе такав закључак. Исто тако пристаје и на припајање Приморске општине — Суторине, ако ова донесе такву одлуку.

Херцегновској општини припадао је град и шеснаест сеоских насеља: Баошићи, Бијела, Беновићи, Јошица, Камено, Кумбор, Крушевице (Бјелске), Кути, Мојдеж, Мокрине, Поди, Ратишевина, Сасовићи, Топла, Требесин и Жлијеби.

Крајем седамдесетих година XIX вијека утврђена је и територија градског подручја, која се скоро није мијењала до наших дана. Становницима Херцег-Новога, на основу тада утврђене територије града, сматрали су се сви житељи који су живјели унутар граница: „од истока: Улица, која води од мора крај зидова градскијех до Јок-мегдана — од сјевера: са Јок-мегдана пут који води кроз Србину крај кућа: Русовића, Абрамовића, Војновића до више Шуљкове улице; — од запада: Шуљкова улица и пут, па улица, која води у Стари Азарет, тако да куће, које се налазе с лијеве стране пута, иду к мору, спадају у границу Еновску, а оне куће што су са десне стране пута припадају Топли. — Од југа море, што залива обале Еновске.

Нарочито се пак бележи и означаје да куће за градом од истока: Занетовића, Вучетића, Матковића, Бонтурина, и куће више Јок-мегдана: Гојковића и Мића Радановића, и на Јок-мегдану куће: Русовића, Беранића и даље уз пут кроз Србину: Занетовића, Станића, Русовића, Завод учione, Становића, Поповића, Васиљевића и Абрамовића, све ове куће спадају у границу Ерцегновску“.⁶

Херцег-Нови

До 1928. г. град носи назив Ерцегнови (Ерцегновска општина), да би се на захтјев председника Јеротија Петковића „тај погрешан назив измијенио у правилни Херцег-Нови“ (херцегновска општина).⁷

Када тридесетих година започиње расправа око доношења новог закона о општинама, херцегновски вијешници воде дугу расправу да ли ову општину сврстати у градске или сеоске. Најприје се жељело да остане варошка, али како није било те категорије, то је одлучено да се сврста у сеоске, јер су се на градске општине преносили многи послови који су изискивали упослење већег стручног кадра, а самим тим и веће трошкове.⁸ Нешто касније одбачен је приједлог о сврставању општине у категорију сеоских општина, с обзиром да је Херцег-Нови „важно туристичко и климатско мјесто као и сва околина...“ „... јер градске општине имају више институција, школа, могу добијати зајмове код хипотекарне банке и слично, то треба настојати да се општи-

⁶ Архив Херцег-Новога (АХ); фонд општине Херцег-Нови (ОХ), записник Општинског вијећа (ЗОВ), 18. X 1928. г.

⁷ АХ-ОХ ЗОВ, II, III 1928. г.

⁸ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1933. г.

на сврста у градске општине. Уколико законом о општинама, који треба да се примјењује кроз двије године, општина не буде могла сносити трошкове који би је као градску општину теретили, онда ће се лако извршити сврставање у сеоску".⁹ Али, до тога није дошло.

1936. г. херцеговска општина ступила је у чланство Савеза градова Краљевине Југославије.¹⁰

Годину дана касније, послје дужих расправа, и ова бокељска општина прихватила је статут Савеза општина бококоторских, који је усвојен на састанку представника свих 15 општина Боке 16. IV 1936. г.¹¹

Иако није увијек било јединственог гледишта и веома присне сарадње међу бокељским општинама, може се рећи да је сарадња ипак била примјерна.

Навешћемо неколико заједничких иступа бокељских општина.

Делегација бокељских општина 1919. г. подноси у Београду, претставку захтијевајући присаједињење Боке Црној Гори.¹²

На заједничком састанку свих већих општина Боке заузеле су исто мишљење, тражећи да се не врше измјене у погледу доношења општинских буџета, односно о укидању подјеле општина на одломке у погледу финансијских послова.¹³

Када је, поново, 1936. г. дошло до укидања Учитељске школе у Херцег-Новоме, бокељске општине (на позив херцеговске), шаљу делегацију која заједно са члановима Удружења Бокеља у Београду интервенише код надлежних власти да би спасили „Херцег-Новоме и читавој Боки ову важну културну установу.“¹⁴

Херцеговски вијећници једногласно су прихватили 1937. г. приједлог тиватске општине, да упуте телеграме надлежним лицима да би се спријечило отпуштање радника из Арсенала.¹⁵

⁹ АХ ОХ ЗОВ, 13, IV 1934, г. — Тих година у општинском уреду ради: тајник, благајник, војни референт и три писара. Поред ових из општинске касе исплаћује се плата редарима јавног реда и мира (1—2), здравственим радницима (3—4). Па и поред овако малог броја стално запослених радника један од општинских вијећника, када се расправљало о штетном тражио редуцирање општинских чиновника. (АХ ОХ ЗОВ, 11, VII 1926, 3, XI 1929, и 8, IV 1936).

¹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 8, IV 1936, г.

¹¹ АХ ОХ ЗОВ, 7, V 1937. — Још у првој десетини овога вијека радило се на оснивању „Бокељске општинске заједнице“. За сада из расположивих података не можемо утврдити колико се тада у томе успјело (АХ ОХ ЗОВ, 26, IX 1907, г.).

¹² АХ ОХ ЗОВ, 5, V 1919, г. — Херцеговску општину заступао је вијећник Крсто Поробић.

¹³ АХ ОХ ЗОВ, 14, IV 1929, г.

¹⁴ Марија Црнић: Педесет година од оснивања Учитељске школе у Херцеговном, Зборник „Бока“ 6—7, Херцег-Нови, 1975.

¹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 7, V 1937, г.

Основно и главно занимање становника херцеговске општине је, у овом периоду, сточарство и земљорадња, поред бављења трговином и занатством. Тако 1930. г. „на терену херцеговске општине раде 92 трговца и крчмара који раде с вином и осталим алкохолним пићем, 34 сеоске занатлије и 32 градскијех занатлија, као и 12 малих трговаца“.¹⁶

Из једног путописа, објављеног 1888. г. у Паризу, сазнајемо да је херцеговска општина тада имала 7175 становника.¹⁷

На основу пописа, који је вршила сваке године администрација православне цркве и објављивала у свом гласилу, херцеговска општина је 1877. г. имала 7049 становника, а 1896. г. 7678, док је 1910. г. у овој општини живјело 8405 православних становника.¹⁸ Ако овом броју допишемо још 1300—1400 становника католичке вјере, можемо добити приближно тачан број становника. Илустрације ради наведећемо да је сам град 1888. г. имао 109 становника православне вјере, Топла 162, а Србина 249.¹⁹

Илустровани званични Алманах-шематизам Зетске бановине за 1930. годину даје нам податак да општина херцеговска броји 8289 становника. То је највећа општина у Бококоторском заливу по броју становника, јер рисанска броји 5404, а которска 4881 становника.²⁰

Уставни поредак заведен у Аустрији 1860. г. дошло је већу аутономију и промјене у организацији и дјеловању општина. Од тада општинска представништва бирају сви бирачи који плаћају порез.²¹ Јануара 1865. г. ступили су на снагу „Опћински правилник“ и „Изборни правилник за опћине“ које је усвојио Земалски далматински сабор. Напредна јавност и сав народ Далмације (којој је припадала и Бока) са радошћу су дочекали оба правилника јер су за оно вријеме и прилике представљали врло напредну тековину у развоју општинске аутономне управе у буржоаској држави.

Општинским правилником послови општина подијељени су били на властите и повјерене од стране државне и покрајинске власти.

¹⁶ ДХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1930. г.

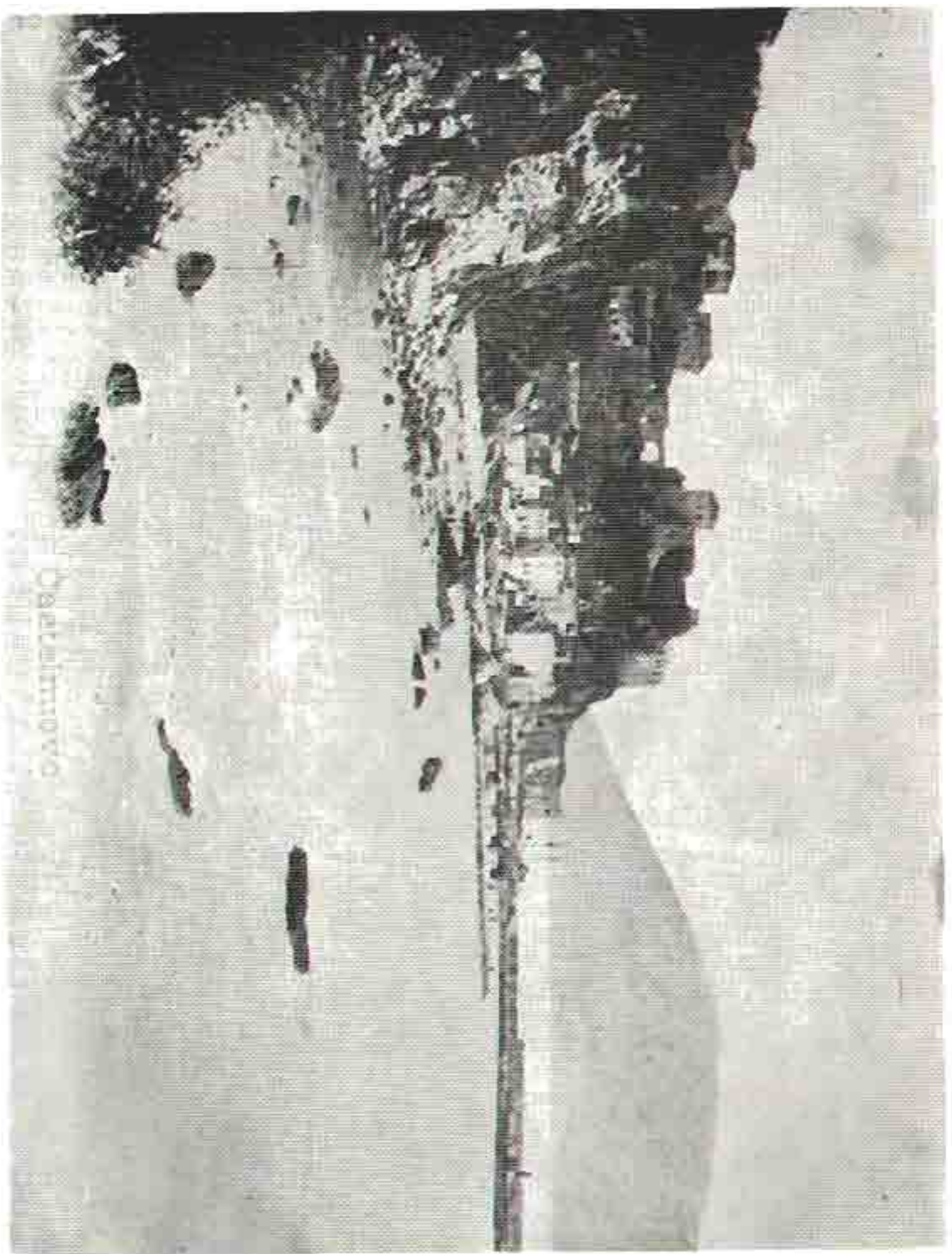
¹⁷ Les Livres Styriens-Istrie, Dalmazie, Montenegro-par L'abbé P. Vaugon, Paris, 1888. г. Аутор наводи да има 7188 становника од чега 5798 православних и 1377 католика, што кад се сабере даје 7175.

¹⁸ Шематизам православне епархије Бококоторско-дубровачке за 1878, 1896. и 1911. г. Залар, 1878, 1896. и 1911. г.

¹⁹ Исто, за 1889. г.

²⁰ Илустровани званични Алманах-шематизам Зетске бановине, Цетиње, 1931. г.

²¹ Динко Форетић: Борба за понародњавање опћина у Далмацији, „Дубровник“, ревија за књижевност, науку и друштвена питања, Дубровник, 1964. г.

Хепилер-Һови крпәҗәи XIX иҗләи

Херсон: Холм ипуше' на паратке. ЖК №29ИИСУК' ипузе

Може се рећи да су општински органи били у ово вријеме доста самостални у оквиру свога рада. Представник Политичког поглаварства само понекад је присуствовао сједицама Вијећа.²² Када је политичка власт 1904. г. сазнала за изненадну смрт херцеговског начелника, и тога дана до касно у ноћ, испред општинских врата поставила жандарма, Општинско управитељство одмах заказује састанак и увређено оваквим поступком „протестује и одбија са презрењем увреду нанесену Општини и придружаје себи право да у том смислу преузме сходне кораке“.²³

Прије доношења многих законских прописа или измјена, као на примјер, о општинским наметима, ослобађања пореза за новосаграђене зграде, плата и пензија општинским чиновницима и дугарима итд, општински вијећници нијесу одмах прихватили приједлоге Земаљског одбора из Задра, већ су тражили детаљнија објашњења, преднацрте правилника, па тек тада давали своју сагласност или не.²⁴

Општина је самостално одлучивала о општинској имовини, одржавању путева, надзором над трговином, посебно прехранбеним артиклима; затим је вршила надзор над здравствено-санитарним редарством, над јавним редом и миром, водила надзор над пословима градње, отвараола и издржавала основне и средње школе и вршила друге послове.

Општином је управљало Општинско вијеће, које је у овој општини чинило 36 вијећника, изабраних од стране бирача.

Из својих редова Вијеће је бирало начелника и 6 присједника који су чинили Општинско управитељство.²⁵

²² Посљедње године рата сједицама Вијећа руководи, и то од 17. VI 1917. до 18. XII 1918. г. ЦК тврђавски повјереник. У својој поздравној рјечи на првој сједници дао је објашњење да на основу царске наредбе од 6. V 1915. и своје поруке 2. IV 1917. преузима руковођење радом општине и њених органа, наглашавајући да има повјерења у општине „посебно Ерцеговску“, па им је препустио доношење многих одлука и вођење текућих послова, и да не би желео употребити своја ванредна права и издати било какву наредбу прије него се договори са Вијећем. Дао је такође објашњење о раду опскрбних одбора који су својим радом од јуна 1915. г. успјели да добро снабдију становништво Босне које је са 20.000 порасло на 30.000 доласком војске, радника и странаца. — АХ ОХ, 17. VI 1917. г.

²³ Записник Општинског управитељства (ЗОУ). Касније је Управитељство радило под називом Општинска управа, али ћемо задржати исту скраћеницу АХ ОХ ЗОУ, 31. XII 1904.

²⁴ АХ ОХ ЗОВ, 7. XII 1910.

²⁵ Најстарији вијећник отварао је и водио прву сједницу новоизабраног Вијећа на којој је биран одбор од три члана који је водио изборе. Тајним или јавним гласањем, према договору, биран је најприје начелник а затим 6 присједника. Тако су обављени избори и новоизабране херцеговске управе 6. XI 1878. г. када је од два кандидата за начелника један добио 28 а други један глас, а од 15 кандидата, шест, са највише гласова изабрано је за присједнике. На крају сједнице изабрани, ЦК Политички повјереник, који је присуствовао сједници, тајник и сви присутни потписали су записник.

Сједницама Вијећа и Управитељства руководио је начелник, а у његовој одсутности замјешњавао га је један од присједника и тада се називао „доначелник“.

Опћинско вијеће одржавало је сједнице према потреби, најмање два пута годишње, а било је година када је у току године одржано и осам сједница Вијећа.

На основу истих законских прописа општине настављају са радом и од 1918. године па надаље. 1922. г.²⁶ назив Опћинско управитељство мијења се у Општинска управа, а од 1929. г. начелника и чланове Управе поставља велики жупан, односно шеф среске испоставе.²⁷

Новим законом о општинама из 1934. г. смањује се број вијећника у овој општини на 24, укида се извршни орган — Општинска управа, а самим тим и функције присједника, а назив начелника замјенује се предсједником. Како је херцеговска општина сврстана у категорију градских општина, то од тада Општинско вијеће дјелује под називом Градско вијеће.²⁸

Једно вријеме јавно је, на огласној табли, истицано обавјештење о дану, мјесту, сату и дневном реду сједнице Вијећа. Записници са сједнице Вијећа били су сваком доступни. Од 1929. записници су достављани Банској управи која је вршила провјеру законитости донесених одлука, а затим одобрене записнике враћала општинској управи.

У оквиру свога рада Вијеће херцеговске општине доносило је буџет општине, одобравало приходе и расходе за школску Закладу Буровић — Бошковић — Лакетић у Србини и Закладу Николе Гојковића — школе Мокринске, одлуке о висини приреза, такси, издавању и продаји општинских некретнина, рјешавало сва питања у вези са изградњом и одржавањем путева, водовода, и других друштвених објеката; одобравало закључке сеоских зборова, именovalo чланове разних одбора и комисија (мјесних школских одбора, јавне добротворности, здравственог повјеренства, туристичког одбора итл.), рјешавало молбе за пријем у завичајност, издавало крчмарско-гостиничарске дозволе, рјешавало молбе и жалбе појединаца и вршило друге послове.

Опћинско управитељство, односно Општинска управа је извршни орган који је извршавао одлуке Вијећа, али доносио и приједлоге и мање важне одлуке.

Састанци Управитељства одржавали су се зависно од потреба и одлука. Тако се 1906. г. Управитељство састајало сваког 15. и 30. у мјесецу, а двије године касније чланови Управитељ-

²⁶ АХ ОХ ЗОВ, 26. VI 1922. г.

²⁷ Половицом 1929. г. Бока се одваја од Далмације и административно пришаја Зетској бановини.

²⁸ АХ ОХ ЗОВ, 11. X 1934. г.

ства састанке одржавају сваког четвртка у 4 сата послје подне, а 1930. г., на примјер, састанке одржавају сваког уторка, четвртка и суботе.²⁹

Да би се послови обављали без застоја, поред састанака свих чланова Управитељства, начелник и одређени присједник („Присједник од реда“) може се рећи да су скоро свакодневно долазили у општински уред, јер су начелник и присједници међу собом дијелили задужења око појединих послова из дјелокруга рада општине.

Становници сваког насеља сва витална питања рјешавали су на својим зборовима. Закључци са састанка збора достављани су у писменој форми Општинском вијећу, које их је, скоро увијек, одобравало без примједби.

Зборови су своје одлуке доносили веома самостално, наравно у оквиру постојећих законских прописа, за које се не може рећи да су спутавали њихову самосталност.

Неколико примјера може нас у то увјерити.

На основу захтјева војне власти да јој се дозволи измјена путева и тока вода на земљишту које је купила у Кумбору, Вијеће одговара да оно не може дати никакву сагласност, јер није за то надлежно „пошто би се тиме повриједило право сељана, чије су воде и путеви“.³⁰

У „Српској читаоници“ одржана је јавна скупштина народа ове општине са које је Општинском вијећу упућена резолуција којом се протестује због продаје Буровине и тражи „да нста не дође у руке појединца или мртве руке“. Вијеће је на сједници одржаној истога дана прихватило резолуцију и упутило надлежним органима и лицима телеграме с молбом „да се заузму да се Буровина прода овој општини или овдашњем Друштву за градњу хотела“ (...) „јер је то интерес не само овога народа и општине него и државе“.³¹

Када је 1909. г. додијељена новчана помоћ за оправку сеоских путева: Мокрине — херцеговачка граница, Игало — Мојдеж, Сасовићи — Зеленика и Крушевице — Каменари, уз обавезу да сељани допринесу својим радом, свако од ових села додијело је на своме збору различите одлуке. Сељани Мокрина одлучише да пет надница одраде на споредним сеоским путевима, а да неодабраћена надница се плати 1—3 круне. Мојдежани одлучише да три наднице одраде на путу Игало — Мојдеж, а лвије на споредним сеоским путевима, с тим да се надница зида-

²⁹ АХ ОХ ЗОУ, 7. XII 1906, 25. VII 1908, и 17. V 1930. г. — Тако у периоду од јуна 1922. г. до јануара 1929. г. одржано је 100 сједница, а од јануара 1929. до септембра 1934. г. 196 сједница.

³⁰ АХ ОХ ЗОУ, 2. XII 1901. г.

³¹ АХ ОХ ЗОУ, 10. XI 1904. г. Кома је Буровина продата и како је даље ово ријешено није било могуће сазнати.

ра рачуна 3—4, а осталим радницима — надничарима 1—3 круне. Сељани Крушевица за пет обавезних надница одредише 1—3 круне по надници и одлучише да сваки радник шесту надницу одради бесплатно. На збору у селу Сасовићима није дошло до договора, па је на молбу кнеза, Општинско вијеће донијело одлуку да се вриједност наднице рачуна 2 круне.³²

Годинама су сељани Каменог, на сеоском збору, лицитацијом давали у закуп ваљене и продају леда. Истовремено је на збору донесена одлука о утрошку добијеног новца за потребе села. За 40 година, за колико се зна да је вршена лицитација, општинска управа није никада поништила лицитацију или одлуку о утрошку добијеног новца, иако је на то имала право.³³

Сви послови које су обављали присједници и остали вијећници, кнезови и поткнезови обављани су без икакве накнаде. Обавеза је било много, а не заборавимо да су то били трговци, занатлије, земљорадници или су водили неке друге приватне послове. Ипак су морали сате и сате одвајати обављајући општинске послове.

Из ранијег излагања видјели смо да се Управитељство са-стајало и три пута седмично, да су начелник и присједници међу собом вршили подјелу задужења, да је одређени присједник уз начелника морао бар једанпут седмично одређени број сати боравити у општинском уреду. Поред тога, дежурни присједник је потписивао налоге, једно вријеме је издавао и бонове за петруље за јавну расвјету, а морао је вршити и надзор над радницама које је изводила општина.³⁴ Начелнику (који је носио највећи терет обавеза и одговорности) давана је паушална накнада. Потребно је истаћи и то да је начелник Мирко Комненовић 1930. г. добијељену му накнаду у износу од 12.000 динара дао за електрификацију града.³⁵

На челу сваког насеља налазио се кнез и два поткнеза. Они су бирали на сеоском збору, а њихов избор потврђивало је Општинско вијеће.

Обавезе кнезова и њихових помоћника нијесу биле баш мале. Кнезови су сазивали и водили сеоске зборове, сачињавали

³² АХ ОХ ЗОВ. — Тада је законом било обавезно да сви мушкарци из села стари од 18 до 60 г. сваке године одраде или плаће 5 надница на оправци сеоских путева. Тек 1934. г. Банска управа је смањила овај број на три наднице. (АХ ОХ ЗОВ, 13. IV 1934. г.)

³³ Марија Црнић: Каменски ледари, Зборник „Бока“ 3, Херцег-Нови, 1971. г.

³⁴ На сједишци вијећа једногласно је изражена захвалност присједнику Марку Биловићу који је веома пожртвовано обављао своје дужности. Због мобилизације других присједника боравио је сваки дан у општинском уреду и прије и послје подне, тј. током читавог радног времена, те тако морао два пута с Мељина долазити у Херцег-Нови.

³⁵ АХ ОХ ЗОУ, 4. VII 1930. г.

са истих записнике, рјешавали сукобе који су настајали међу сељанима, вршили надзор над градњом или поправком сеоских путева, вода, школе итд.; заступали интересе села пред Општинским вијећем, вршили и друге послове које је од њих захтијевала општинска власт или потребе села. За све те послове они нијесу примали никакву накнаду иако је једне године то питање постављено на сједници Вијећа с образложењем да су обавезе велике и да због тога људи неће више да се прихватају те дужности. Већина присутних кнезова осудила је такво схватање, истичући да бити кнез је посебна дужност и част и да ће се увијек наћи људи који ће ту дужност обављати с посебним поносом.³⁶

Иако су све ове дужности изискивале доста труда и обавезивале, поднесено је веома мало оставки, а неоправдане оставке нијесу уважаване. Уколико се радило о оправданим разлозима, као болести, старости и слично, онда је оставка и уважавана. Тако је уважена због старости и болести оставка кнеза Кута, Тома Ожеговића, а истовремено потврђен избор нове сеоске управе (тројке кнеза Игња Шпира Марића, Стева Кочетановића и Тома Чукваса).³⁷ Такође је из истих разлога прихваћена и оставка кнеза Мокрина, Николе Бурђевића. Али, како је до нових избора остало свега шест мјесци, одлучено је да дужност кнеза договорно врше поткнезови Јокан Лазаревић и Перо Терзић, а кнезу је дата писмена захвалница од Вијећа за пожртвовани рад.³⁸

Посебан случај је са начелником Јефтом Гојковићем. Наиме, када је 1917. г. сједнице Вијећа почео да води Тврђавски заповједник, начелник је дао оставку „због болести и старости“, а замјенивао га је први присједник. Већ на првој сједници по ослобођењу налазимо као начелника Јефта Гојковића који отвара сједницу ријечима: „Након дугог робовања и нама је свануо дан слободе“.³⁹

Природно, сви бирани за вијећнике или у сеоској управи нијесу своје дужности вршили пожртвовано и савјесно. Доказ за то нам је упозорење начелника и његове ријечи да се примјећује да неки вијећници своју дужност не извршавају савјесно и не долазе на сједнице „и то баш они из пјаче који су такорећи на вратима“.⁴⁰ Послије десетак година начелник поново упозорава вијећнике да многи не оправдавају своје изосташке и закључује сједницу ријечима: „Препоручам г. г. Вијећницима да редовно долазе на сједнице и захваљујем присутнима на труду и

³⁶ АХ ОХ ЗОВ, 13. IV 1934. г.

³⁷ АХ ОХ ЗОВ, 14. VI 1904. г.

³⁸ АХ ОХ ЗОВ, 4. VII 1905. г.

³⁹ АХ ОХ ЗОВ, 18. XII 1918. г.

⁴⁰ АХ ОХ ЗОВ, 14. IX и 26. X 1872. г.

пожртвовању што показују вршећи своју дужност долазећи на Сјединице и водећи бригу о користи и добру народа ове околине“.⁴¹

Слободно се може рећи да се ни једном није испољило и дошло до страначких, а још мање вјерских сукоба који би угрозили рад Управе и довели до размирица у народу. Напротив! Када је одбор за градњу православне Цркве Св. арханђел Михаило у граду тражио новчану помоћ, Управитељство је молбу одбило. Када се о овоме расправљало на сједници Вијећа, било је више мишљења да се не може дати помоћ, јер је општински новац како православних тако и католика; други су били да се пружи помоћ јер је то лијена грађевина и украс цијеломе граду. Даља расправа је одмах прекинута када је вијећник Андро Корнер предложио да се помоћ да, што је одмах и прихваћено.⁴² Исти је случај био када се одлучивало о попуди истога одбора за откуп околног земљишта. Иако је већина вијећника била да се земљиште не откупи, чим је Корнер предложио откуп, приједлог је прихваћен.⁴³

Један од обавезних послова општинске управе био је састављање, предлагање и усвајање буџета.

До 1930. године посебно су планирани приходи и расходи за читаву општину (заједнички послови) и за свако насеље (одломак) посебно. Самим тим су се сваке године одређивале висине, односно постоци приреза на порезе, посебно за сваки одломак, зависно од потреба, предузетих радова и могућности насеља. Тако су 1878. г. прирези на укупне порезе одређени: Баошић 83,5%, Бијела 41,5%, Беновић 81,5%, Камено 133%, Крушевце 67%, Кумбор 74%, Кући 62%, Јошице 99%, Мокрине 135%, Мојдеж 114%, Поди 62%, Ратипевина 150%, Сасовић 87%, Топла 56,5%, Требесин 67%, Жлијеби 168%, и Ерцегови 46%. Сам град је још оптерећен прирезима на потрошарину са 100%, затим по 90 новчића на сваку метричку центу пива и на „ослабење жести“ 3 а на „ослабење жести“ 4,5 форинте.⁴⁴

Приликом усвајања расхода за 1907. г. сазнајемо да су приходи и расходи заједнице се сложили, али то није случај код појединих одломака. Тако је код неких било „претичка“ (вишак прихода над расходима) и то код већине: Баошића, Бијеле, Беновића, Јошица, Каменог, Кумбора, Мокрина, Пода, Сасовића, Требесина, Жлијеба, а код Ерцеговога „претичак“ је износио 3536 : 97 круна (приходи 57 528 : 68 кр.), док је код Кумбора износио више од половине прихода (приход 863 : 41, а вишак 500 : 55

⁴¹ АХ ОХ ЗОВ, 18, II 1885. г.

⁴² АХ ОХ ЗОВ, 17, XI 1907. г. Вјероватно, јер је вијећник Корнер био католик одмах је и прихваћен његов приједлог.

⁴³ АХ ОХ ЗОВ, 26, V 1908. г.

⁴⁴ АХ ОХ, 4, XI 1878. г. Вјероватно, такође на I метричку центу.

круна). „Недотичак“ (вишак расхода над приходима) појавио се код Крушевица, Кута, Мојдежа, Ратишевине и Топле, а највећи је био код Кута 974:04 круне (приходи 6159:74 кр.). Из записника у којем су записани ови подаци немогуће је сазнати да ли је овај вишак настао због неблаговременог преузимања одређених радова у селима, или због застоја добро вођених мјера штедње. Једино нам је познато да је мањак код Крушевица уследио због погрешно наплаћених приреза у протеклој години, што ће се надокнадити повећањем приреза у 1908. г. који су предвиђени чак до 300%, мада су били мањи, јер ту су урачунати и трошкови за пароха, али исти неће током године бити именован, па ти трошкови неће бити ни утрошени.⁴³

Иако је постојао покушај да се овакав начин подјеле у погледу прихода и расхода задржи, у томе се није успјело. Како се од 1930. г. воде приходи и расходи за цјелокупну општину, то се није могло удовољити сељанима Кута да вишак прихода из 1929. г. утроше у 1930. г. на градњи Просвјетног дома, иако им је претходне године то одобрено и обећано.⁴⁴ Буџет херцеговске општине за 1930. годину износио је 1920 884 динара,⁴⁵ а 1935. године 1 747 874 дин. Те године је погођена изградња клоанице за нешто више од 700.000 динара, без машинске опреме).⁴⁶

Сваке године, приликом доношења буџета, утврђивале су се и таксе које су наплаћиване на продану робу. Ове таксе уведене су од 1872. године. Такса се плаћала и одређивала на сваки поједини артикл (вино, жито, шећер, порцулан, стакло итд.), уведен из друге општине.

Под таксама се подразумијевало и плаћање одређене суме за држање паса (од 1873. г.) на аута, мотоцикле, итд. Такса (боравишна) на странце уведена је 1919. г. у овој општини.⁴⁷

Често је Вијеће расправљало о жалбама појединаца на наплаћивање такси, а неколико се пута водила и расправа о њиховом укидању, али до тога није могло доћи јер то су биле највећи извори прихода општине, поред поменутих приреза.

Приходи су убирани и од најма (кирије) од издатих општинских некретнина: „старе тврђаве“, „комарде“ итд.⁴⁸

⁴³ АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. г.

⁴⁴ АХ ОХ ЗОВ, 15. VI 1930. г.

⁴⁵ Алманах Зетске бановине — види под бр. 20.

⁴⁶ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

⁴⁷ АХ ОХ ЗОВ: 10. III 1873. г., 11. IV 1896. г., 11. V 1911. г., 3. X 1915. г., 4. XII 1919. г., 10. XI 1921. г., 23. XII 1923. г., 15. VI 1930. г., 3. XII 1930. г., 13. IV 1934. г., 3. XII 1935. г.

⁴⁸ Тако стару тврђаву у најам 1893. држи Лако Перчиновић, 1895. Јово Шимрак, 1901. Саво Бачановић, 1908. Јефто Мусић, 1909. Душан Прњат, 1910. Јово Ратковић, 1911. Ристо Радовић, 1913. и 1914. Јашо Видовић. Не може се тачно утврдити да ли се под старом тврђавом мисли на Канликулу или на тврђаву „Јејину“. 1928. г. не продужује се најам за стару тврђаву Јејину, већ се одлучује да општинска управа ступи у преговоре

Под најам, путем лиценцијe или погодбом, издавани су и разни послови: надзор над мјерама, паљење фењера, набавка петруља за јавну расвјету, убирање пјацирине и наплаћивање услуга за коришћење рибарнице и други. Општина је приходо-вала и од такси за занатске и друге радње (крчми, трговина), наплаћивање дозвола за продају и клање стоке итд. Из године у годину ове таксе су се мијењале, не само у погледу новчаног износа, већ и начина наплаћивања: ко, када, зашто и за коју врсту робе подлијеже плаћању.⁵¹

Из општинских прихода подмиривале су се плате општинским чиновницима (којих је било од 3 до 7), редарима јавног реда и мира (1—2), здравственом особљу (2—3 љекара и 1—2 бабице), затим изградња и одржавање водовода, путева, јавне расвјете, уређење градских улица, канализације, изградње друштвених објеката, посебно отварање и издржавање основних и средњих школа.

1929. г. у општинском уреду запослено је шест лица: тајник, благајник, војни референт и три писара,⁵² а 1937. г. постављен је и градски инжењер.⁵³ Када се 1926. г. расправљало о штедњи приликом доношења буџета, чуо се и приједлог да се редуцира број општинских чиновника. Приједлог није прихваћен уз образложење да није велики број чиновника с обзиром на послове, али је дата примједба на њихово нередовно долажење на посао.⁵⁴ Слична примједба чује се и десетак година касније. Један од вијећника истиче да су општински чиновници изједначени са државним, па би требало да се мање виђају по кафанама док странке чекају, те је стављено у дужност предсједнику да поведе о томе рачуна.⁵⁵

Радно вријеме општинских чиновника било је у току зимског периода од 9 до 12 и од 15 до 18 часова, а у току љетног периода од 9 до 12 и од 16 до 19 часова. За вријеме празника радило се од 8 до 9 часова, односно од 9 до 10.

са Јосипом Гензером, како би се уклонила јавна кућа из тврђаве. Јавну кућу су увијек држали странци, што су биле и жене које су живјеле у њој. АХ ОХ ЗОВ, 16. III 1893. г., 15. III 1895. г., 18. IV 1901. г., 26. V 1908. г., 17. VI 1909. г., 29. III 1910. г., 15. II 1911. г., 21. I 1912. г., 3. VI 1913. г., 8. X 1914. г., 5. VI 1921. г.

⁵¹ Пазарину (пјацирину) узимао је у закуп 1901. Душан Пријат, 1908, 1911, 1912, 1913. и 1914. држао је Глиго Томашевић, 1911. г. Тодор Перчиновић, а 1921. г. Буро Радановић. Наплаћивање такси у рибарници држала су иста лица, сем што је 1912. г. држао Иво Мустур. Тако се 1889. г. предвиђа наплаћивање пјацирине посебно обичним даном а друкчија цијена је празницима. Једна је цијена за оне који продају на „трпезу“ а друга без ње. Такса на воће и поврће наплаћивана је кошници или врећи. За „Наполитане“ и друге странце била је одређена посебна такса.

⁵² АХ ОХ ЗОВ, 3. XI 1929. г. Тајник је дуго година водио и послове Завладе у Србини за које је примаво или не накнаду.

⁵³ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

⁵⁴ АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926. г.

⁵⁵ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

Изградња објеката од општег интереса

Поред израде и контроле извршења општинског буџета, општинска управа највећи дио свог дјеловања посвећивала је изградњи водовода, путева и других јавних објеката, увећању и проширењу електричне мреже и водила бригу о другим потребама града и околине.

Водовод

Основни услов за формирање једног људског пребивалишта је опскрбљеност водом па је очекивати да је задовољење тог услова за становнике херцеговске општине често било на дневном реду сједница Вијећа.

Обезбјеђење довољне количине воде за потребе становништва ове општине, можемо рећи да је увијек било у фази рјешавања, јер док би се обезбиједила потребна количина воде у датом моменту, нарасле би потребе за већом количином и тако из године у годину.

Општинско вијеће 1890. г. расправљало је о плану за изградњу бунара на Карачи, констатујући да је то неопходна потреба, особито љсти. Да би се овај подухват извео, одлучено је да се сазове збор одломка Херцег-Новога и затражи материјална помоћ од војних власти и Покрајинске закладе. „Грађани Херцеговски на свом збору одржаном 27 фебруара 1891. г. одлучили су да повећају прирезе и тако сакупе 2600. форинти”. Вијеће је одобрило ову њихову одлуку, затражило помоћ од војне власти и Земаљске накнаде у износу од 1200, односно 2008 форинти. Иако се указивало на неопходност изградње овога бунара, „како би за становнике могло бити довољно воде љсти, за прање и остале потребе, јер би тада било за пиће довољно са извора Караче”, ова градња по свему судећи није изведена.⁵⁶

Неколико година касније појављује се технички савјетник из Дубровника, Никола Марковић, који се прихвата изградње водовода и довођења воде у град са извора Бања-Пријенак. Начелно је његова понуда прихваћена, с тим да остави пројекат, предрачуи, а за то вријеме да се Управитељство побрине за обезбјеђење средстава „код Земаљске и Војничке власти”, јер је довод воде неопходан и за потребе војске.⁵⁷ Започела је дугогодишња преписка око помоћи за изградњу водовода. Повремено су вијећници обавјештавани како теку преговори. Тако 1895. г. сазнају да су преговори око помоћи у току.⁵⁸ Двије године касније ЦК Влади је достављен одговор да ће одломак Херцег-Нови

⁵⁶ АХ ОХ ЗОВ, 28. X 1890. и 5. IV 1891.

⁵⁷ АХ ОХ ЗОВ, 3. IV 1894.

⁵⁸ АХ ОХ ЗОВ, 21. VIII 1895.

учествовати са 10000 круна.⁵⁹ Прошло је више од деценије када је коначно општини одобрено да утроши 6800 круна за градњу водовода и то од новца одобреног 1898. г. за изградњу школе. Општина одмах прихвата средства и обавезује се да ће одржавати новосаграђени водовод. На истој сједници одмах је донесен и „Правилник о употреби воде и увођењу воде у приватне куће и на друга мјеста“.⁶⁰

Радови нијесу одмах отпочели, јер неколико година касније Вијеће прихвата понуду Министарства пољодејства и Министарства рата да учествује у изградњи и одржавању водовода, с тим да се војни објекти могу прикључити на водовод и користити воду у неограниченим количинама, уз увјете предвиђене Правилником о коришћењу воде.⁶¹

У међувремену тражиле су се и друге могућности да се ријеша питање снабдијевања водом, посебно за потребе војске. Војно-грађевински одсек из Задра тражио је од општине да се обавезе изградити и одржавати изворе на Топлој и Немилу, а о коришћењу тих вода да склопи уговор са војним ераром.⁶²

Познато је да се број становника, посебно војске, током првог свјетског рата у Боки знатно повећао, посебно у херцеговској општини, па је нарасла потреба за већом количином воде. Тражило се и покушавало на разне начине ово питање ријешити. Тако је војска саградила водовод од Зеленике до ЦК Тврђавске болнице бр. 2 у Меллинама, а Вијеће одобрило „укњижбу права служности земљишта за војнички водовод“.⁶³

Тих година води се расправа о лошем стању водовода, о постављању филтера, о доводу воде са извора Бање и спајања са постојећим водоводом на Челима. Констатује се, да због ратног стања, недостају и радници и грађевински материјал, али да се покуша са војним властима ово ријешити. Истовремено је рјешавана жалба Побана, односно власника млинова који су се жалили да немају ни 40% воде од када је вода са Црмнице одведена за град.⁶⁴ Изгледа да је тих година доведена вода са Црмнице у град, јер када се 1928. г. власници млинова са Пода поново жале, одговорено им је да је воду узела аустријска власт, а не општина; да су то требали тражити кроз ратну штету или да покрену судски поступак, али да претходно прибаве уговор о употреби воде са Црмнице.⁶⁵

⁵⁹ АХ ОХ ЗОВ, 23. V 1897.

⁶⁰ АХ ОХ ЗОВ, 28. X 1909. г.

⁶¹ АХ ОХ ЗОВ, 22. I 1912. Општинско управитељство, у том смислу, склопило је уговор са војним властима, а Вијеће га је усвојило на сједници 3. VI 1913.

⁶² АХ ОХ ЗОВ, 26. XI 1908. г.

⁶³ АХ ОХ ЗОВ, 18. XI 1917. г.

⁶⁴ АХ ОХ ЗОВ, 19. VIII 1919. г.

⁶⁵ АХ ОХ ЗОВ, 8. IX 1928. г.

Задње године рата општинска управа морала је на захтјев ЦК Управе Женије, предати јој на управљање и употребу водовод, али уз напомену да је општина извршила о свом трошку све оправке и да уступа водовод само док траје рат и да и за то вријеме грађанство има иста права у коришћењу воде као и до тада.⁶⁶

Вјероватно је 1926. г. изграђен резервоар за воду у Србици, јер је те године откупљено земљиште од браће Русовић и општини одобрен кредит у износу од 90000 динара за изградњу тог резервоара.⁶⁷

Изналазе се и даље нове могућности за довод веће количине воде у град. У вези са обећаном помоћи бана 1931. г. преговарало се са Мојдежанима о коришћењу воде са извора Ловац.⁶⁸ Вјероватно Мојдежани нијесу дали повољан одговор, или се због неког другог разлога одустало, јер двије године касније започињу радови у Сасовићима на извору Врела за што је банска управа одобрила 52000 динара.⁶⁹ Ово су били само пробни радови, којима је испитивана могућност сакупљања воде, како је и гласно одговор Вијећа Митру Чуквасу и дружини, када су се интересовали о одвођењу воде из Сасовића.⁷⁰ Исте године радови су и обустављени, јер је дошло до одрона земље,⁷¹ али се није одустало од овог пројекта. Наиме, инж. Баучићу је наређено да прегледа машинице у Сасовићима, а на основу израђеног пројекта за реконструкцију водовода и довода воде са извора Врела.⁷²

Упоредо са изградњом водовода и бригом о обезбјеђењу градског становништва довољном количином воде, водила се брига и о рационалном коришћењу воде, о контроли и наплати утрошене воде.

Прикључак на водовод одобравало је Вијеће, односно Управитељство. Предвиђене су биле и казне за све оне који су уводили воду без претходног одобрења, јер су тиме избјегавали плаћати одређени износ за увод воде. Посебна дозвола је требала за прикључак на водовод приликом градње — дозвољен је прикључак Луки Беранићу, 1921. г. на градски водовод и то испод куће Шпира Познановића, док изврши градњу Српског дома.⁷³

Први Правилник о начину прикључка на водовод, о коришћењу воде и цијени воде донесен је још 1909. г.⁷⁴ Послије неко-

⁶⁶ АХ ОХ ЗОВ, 2. II 1928. г.

⁶⁷ АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926. г.

⁶⁸ АХ ОХ ЗОУ, 1. IV 1931. г.

⁶⁹ АХ ОХ ЗОУ, 11. III 1933. г.

⁷⁰ АХ ОХ ЗОУ, 18. VII 1933. г.

⁷¹ АХ ОХ ЗОУ, 2. XI 1933. г.

⁷² АХ ОХ ЗОВ, 6. IV 1934. и ЗОУ 6. II 1934. г.

⁷³ АХ ОХ ЗОВ, 21. II 1914. г.

⁷⁴ АХ ОХ ЗОВ, 28. X 1909. г.

лико година повећана је цијена воде, јер се утврдило да су цијене веома мале, те је било немогуће с тим приходом одржавати водовод. Тада је прихваћен приједлог да се вода плаћа од 2 до 15 круна мјесечно и то према „увиђавности потрошка дотичне странке“.⁷⁵

Правилником из 1928. г. детаљно су предвиђени услови за увођење воде у приватним кућама: врста цијеви, плаћање оправке пута уколико се оштети приликом радова, посебно поправка поплачане улице, итд. Овим Правилником предвиђено је и укидање свих чесми у двориштима и баштама, сем у оним двориштима гдје вода није уведена у куће, а обично са те чесме се користило водом, више околних кућа. Тада је постављен и један техничар који се бринуо о водоводу, а један од општинских чиновника вршио је наплату утрошене воде. Вода се сад плаћала према броју чесми: ако је била једна у кући плаћало се 20 динара, а за сваку даљу по 10 динара. Ако се више породица служило са једне чесме, плаћала је свака породица по 20 динара. Те је године продужена и главна водоводна цијев од куће Фурлан до Комненовића улице.⁷⁶ Исте године дозвољено је провођење цијеви од 1/2 цола од главне водоводне цијеви на Јок-мегдану до хотела „Боке“.⁷⁷

1932. г. донесен је нов Правилник о употреби водовода, а годину дана раније измијењене су цијене воде. Новим Правилником предвиђено је увођење водомјера што је коштало 100 динара, а затим се мјесечно плаћало по 6 динара коришћење водомјера, и 5 динара кубик воде. Војне установе биле су ослобођене плаћања, 6 динара на водомјер и кубик воде су плаћале 3 динара. Нижу цијену воде плаћали су, и то 4 динара по кубику, жељезничко одмаралиште и хотели: Јадран, Рудник, Америка и На Плажи. Хотел „Бока“, која је била власништво Акционог друштва за грађевину и саобраћај странаца, ослобођена је била плаћања утрошене воде с образложењем да је ово друштво од велике користи граду. На молбу Самостана Св. Кршка смањена им је цијена воде на три динара, јер се у том „Заводу издржавају ученице грађанске и основне школе па и неке учитељке“. Кафане и крчме нијесу успјеле добити попуст на цијену воде и плаћали су је као и грађанство.⁷⁸

Да би се што мање воде бескорисно трошило, Управителство је донијело одлуку да се све чесме уведу у куће, а сви они који су имали резервоаре морали су поставити вентиле да се

⁷⁵ АХ ОХ ЗОВ, 31. X 1915. г.

⁷⁶ АХ ОХ ЗОВ, 15. I 1928. г.

⁷⁷ АХ ОХ ЗОУ, 4. VII 1928. г.

⁷⁸ АХ ОХ ЗОУ, 7. VI и 6. VII 1933. г.

вода не би пролијевала. Казна за оне који непотребно пролијевају воду износила је од 50 до 500 динара.⁷⁹

Главна водоводна цијев 1933. г. продужена је до Жељезничке станице, а предвиђено је да се од пијаци проведе цијев до куће Калајзића и од Св. Антуна до куће Черовића на Топлој.⁸⁰

Сви предузети послови, посебно увођење водомјера, довело је до повећања прихода од воде са 15000 на 100000 динара.⁸¹

Није био само проблем обезбијелити воду за град, требало је одржавати, поправљати и природне воде-изворе по осталим општинским насељима. Већина домаћинстава по селима имала је своје, веће или мање, цистерне, али су и оне љети бивале недовољне да подмире потребну количину воде за потребе људи и стоке.

Збор села Мокрина 1902. г. одлучио је да се уреди „Велика локва“, с тим да ће сељани оградити у висини 1910 круна, а рад ће извршити „по нацрту и требовнику под надзором ЦК инжињера, а под одговорношћу кнеза и још четворице сељана“. Затражених 10% од вриједности радова Вијеће им није одобрило, усљед недостатка средстава.⁸²

Исти је случај и одговор дат сељанима Камснога кад су затражили 10% од потребне суме за изградњу водовода у свом селу.⁸³

Ово село било је у предности над осталима, јер је новац који је добијало од лицитације за вађење и продају леда могло да утроши на оправке, поред путева и вода. Зато се радови настављају на изградњи сеоског водовода. Закључке сеоскога збора да ће сами сакупити потребних 7000 круна, ослобађања плаћања доприноса три самохране жене и избор одбора за вођење радова, Вијеће је једногласно прихватило.⁸⁴

У годинама између два рата често nailазимо на молбе сељана општинској управи за пружање помоћи за оправку појединих сеоских извора. Та помоћ се углавном састојала у давању цемента, а сами сељани су добровољним радом обављали оправке. Треба напоменути да су често појединци — повратници из печалбе, градили или поправљали воде у свом селу. О тим радовима неће овдје бити говора, већ само оних који су обављени уз помоћ општине.

За уређење извора „Подкучје“, у Мојдежу, дато је 1924. године 8 квинтала цемента, а за воду „Гучина“ 8 врећа, а четири

⁷⁹ АХ ОХ ЗОУ, 2. IV, 22. VII 1930. г.

⁸⁰ АХ ОХ ЗОУ, 27. VII и 20. XII 1933. г.

⁸¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. IX 1933. г.

⁸² АХ ОХ ЗОВ, 2. XI 1902. г.

⁸³ АХ ОХ ЗОВ, 11. IX 1905. г.

⁸⁴ АХ ОХ ЗОВ, 22. V 1906. г.

године касније још 500 kg. За извор „Ловац“ у истом селу 1933. г. додијељено је 6 врећа цемента.⁸⁵

1928. г. одобрено је селу Кутима за воду „Стрица“ 2 квинтала цемента, а годину дана раније дато је 806 динара за воду „Опачица“.⁸⁶

Да се уреди мост и поток воде „Трепетљике“, Ратишевањанима је 1910. г. дато 50 круна, а 1927. г. 6 квинтала цемента за оправку воде „Врба“.⁸⁷

Двије вреће цемента и 150—200 динара одобрено је 1933. г. за воду „Полачје“ у Подима.⁸⁸

Из расправе о утрошку општинских средстава у 1931. г. сазнајемо да су предвиђена средства за оправку вода прекорачена, јер је утрошено више од предвиђеног за оправку Зубчеве воде у Кумбору. Та вода заједно са Вујиновића водом уступљена је 1916. на коришћење војсци, под условом да сељаци и међаци не буду оштећени.⁸⁹

Из напред изложеног сазнали смо како је вођена брига, од стране општинске управе, за обезбјеђење довољних количина воде за становнике херцеговске општине.

Путеви

Поред обезбјеђења довољне количине воде, једно од виталних питања за живот једног насеља је и добро развијена мрежа путева.

Први податак у вези с путевима, из овог периода, налазимо 1874. г. када се Вијеће обратило Високом министарству с молбом да се предузму што прије „мјерничка испитивања“ за израду „продјета за грађевину пута Суторина — Котор“, како би изградња започела идуће године. Израда пројекта започела је одмах, а изградња вјероватно идуће године. Изгледа да је пут довршен 1884. године.⁹⁰

На основу Закона од 7. IV 1873. г. још и 1925. г.⁹¹ донесене су одлуке о одрађивању пет надница на сеоским путевима, и то

⁸⁵ АХ ОХ ЗОУ, II. IX и 18. XII 1924, 16. V 1928, 18. VII 1933. г.

⁸⁶ АХ ОХ ЗОУ, 3. VIII 1927. и 1. VIII 1928. г.

⁸⁷ АХ ОХ ЗОУ, 23. VIII 1910, 27. VII 1927. г.

⁸⁸ АХ ОХ ЗОУ, II. VII 1933. г.

⁸⁹ АХ ОХ ЗОВ, 15. XI 1916, 7. VI 1932. г.

⁹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 10. VIII 1874. и 15. II 1885. г. — Овај пут изградили су Французи 1809. г., а Аустрија је вршила реконструкцију 1838. г., па поново 1849—1852. када је пут изграђен новом трасом. Аустрија је и даље водила бригу о овом путу иако је исти био на турској територији. Да би одржала интересе на овај стратегијски пут, Аустрија је, односно један њен одред војника под пуном ратном опремом, четири пута годишње марширао од Херцег-Новога до Груде и натраг. Види: Галиб Шљиво, Клек и Суторина у међународним односима 1815—1878, Београд, 1977. г.

⁹¹ АХ ОХ ЗОВ, 4. I 1925. г.

сви мушкарци од 18 до 60 година старости. Понекад је ова законска одредба незнатно мијењана. Тако је Вијеће 1904. г. донијело одлуку да свака кућа, имала или не мушку радну снагу, даде свој допринос за одржавање путева, с тим да кућа која има више од три мушке главе да пет надница, а она која има мање да три наднице.⁹² Годину дана касније ова се одлука укида и поново примјењује допринос од пет надница на сваког за рад способног мушкарца.⁹³

Уређење сеоских путева, изградња мостова преко потока и уређење бујница била је свакодневна брига, првенствено сеоског кнеза, али и заједничка брига и потреба свих сељана.

Главни пут који је повезивао Рисан са Херцег-Новим преко Мориња и Бакоча био је брига сељана свих села кроз која је пролазио. Тако на заједничком састанку, одржаном јануара 1885. године сељани Кута, Ластве, Пресјеке, Сасовића и Пола одлучили да се изгради мост преко потока „Врело“ уз материјалну помоћ Земаљске владе, а да ће они дати радну снагу. Исте године на овом путу постављен је и путар.⁹⁴

Изгледа да су житељи села Кута били најревноснији у овим пословима, или су их услови на то натјерали. Тако су са једног свога збора 1894. г. упутили „нарис и требовник“ и тражили помоћ за уређење моста преко потока „Сопот“.⁹⁵ Овај мост, по свему судећи, изграђен је тек 1908. године, када је оправљен и пут од Ластве и Пресјеке до школе у Кутима за што је ЦК Политичко изложеноство дало 1300, општина 100 и Кућани 400 круна.⁹⁶

Уређење потока, бујница, путева, Кућани и житељи Сасовића покушали су заједнички урадити са Жељезничком управом јер земљиште на којем је изграђена Жељезничка станица Зеленика и којим је прошла пруга припадало је овим селима. Општина се није могла прихватити уређења потока крај Зеленике у Кутима, „јер је година сасвим оскудна, те народ нема чиме ни да се прехрани, а не камоли да му се прирези повећавају“, стоји у одговору који је упућен Високом земаљском одбору 1903. године.⁹⁷ Преговори вођени око уређења потока и вода дјелимично су довели до договора, па је на терет државне накнаде требало да падне 50% трошкова (22000 круна), Министарство гвоздених путева обавезало се да сноси 30% трошкова (13200 кр.), покрајинске власти 15% (6600 кр.), а одломак Кута 5% (2200 кр.). Будуће одржавање обављених радова требало је 70% да сноси

⁹² АХ ОХ ЗОВ, 10. III 1904. г.

⁹³ АХ ОХ ЗОВ, 6. VI 1905. г.

⁹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 15. II 1885. г.

⁹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 3. IV 1894. г.

⁹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 26. V и 26. XI 1908. г.

⁹⁷ АХ ОХ ЗОВ, 5. II 1903. г.

Куте, а 30% на Жељезничку управу, што Кућани нијесу могли прихватити, а у томе их је подржало и Вијеће.⁹⁸ Идуће године требало је да се оправи пут Жељезничка станица Зеленика — Сасовићи за који су се обавезали Сасовићани дати 263 надница, а од Кућана, преко чијег је села ишао пут, није стизао одговор.⁹⁹ Изгледа да ови радови нијесу до почетка рата ни обављени, а године рата су обуставиле овакве врсте радова.

У трећем десетљећу овога вијека Кућанима се одобрава 8640 динара за изградњу моста на потоку „Иванштак“, а за изградњу моста преко потока „Врело“ подноси захтјев на 14600 динара, с тим што би они обезбиједили радну снагу заједно са сељанима Сасовића, а за довршење пута до Прљаге додијељено им је 12000 динара, док им је обећано да ће Краљевска банска управа уредити бујице. Тих година додијељено је и 5050 динара за пут који је водио од Кута преко Пресјеке и Ластве до Крушевица.¹⁰⁰

За село Мојдеж, поред већ поменутог, о бризи коју су водили о путевима мало нам је остало записано, па је вјеровати да су они тај свој проблем рјешавали сопственим снагама. Познато нам је још да су на свом збору 1889. г. одлучили да граде мост на потоку „Бјеличњаку“, а на мјесту званом „Кута“, с тим да им се да помоћ, а они ће одрадити 290 надница, што је у новцу износило 203 форинте. Уз подршку Вијећа, Земаљски одбор им је одобрио 180 форинти, али је Вијеће тражило да се посао „изда под закуп“.¹⁰¹

На захтјев Грађевинске управе из Котора 1929. г. општинска управа именовала је поред већ једног члана још два у одбор за изградњу пута Суторина — Мојдеж. На истој сједници прихваћен је и одбор од 8 чланова који су именовали сами Мојдежани који „има да надзире све радове и ради у интересу села, а тако исто да буде одговоран за све евентуалне неуредности које настану њиховом кривицом“.¹⁰²

Највјероватније је да је бригу о путу Херцег-Нови — Камено водила војска, јер тек 1923. г. налазимо да се одобрава 12500 динара за оправку тог пута. Тада је доијета и одлука о постављању путара на том путу, који је имао надзирати и пут Херцег-Нови — Поди — Бакочи.¹⁰³

Када су сељани Жлијеба и Пода, на заједничком састанку, одлучили да поправе пут „уза Сплас“ који води преко Пода за

⁹⁸ АХ ОХ ЗОВ, 22. V 1906. г.

⁹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 15. IV 1907. г.

¹⁰⁰ АХ ОХ ЗОУ, 23. XII 1923. и ЗОВ, 22. XI 1925, 15. I 1928, 9. VI 1931. г.

¹⁰¹ АХ ОХ ЗОВ, 10. III и 3. XI 1889. г.

¹⁰² АХ ОХ ЗОУ, 30. I 1929. г.

¹⁰³ АХ ОХ ЗОВ, 8. III 1923. — Путар је постављен идуће године на сједници Вијећа 30. V 1924. г.

Жлијебе, с тим да Жлијебљани дају 80 надница што износи 200 круна, а Побани 130 надница, што по њиховој процјени износи 312 круна, не само да је Вијеће одобрило ову намјену, него је пружио и помоћ од 100 круна.¹⁰⁴

Навешћемо још неколико података о оправци сеоских путева. 1911. г. оправљен је пут Сушћепан — Ратишевица на којем су сељани одрадили по 5 обавезних надница, а општина пружио материјалну помоћ.¹⁰⁵ На молбу кнеза Мојдежа дата је помоћ од 1000 динара за оправку пута Св. Тројица — Мокрине (Св. Варвара).¹⁰⁶ 1928. г. дата је такође 1000 динара Беновићима за градњу пута до гробља, (обећано је да ће добити још, јер су тражили помоћ од 5000 динара), и за поправку пута „уз Крему“ Јошицама, а по 1250 динара дата је Подима, Сасовићима, Кутима и Крушевицама за пут који је повезивао ова села.¹⁰⁷

У Краљевини Југославији извршена је категоризација путева па су у путеве I реда сврстани: Херцег-Нови — Крушевице — Бајкове (Херцеговина), Херцег-Нови — Бакочи и Крушевице — Зеленика преко Репаја, док су сви остали путеви спадали у путеве II реда.¹⁰⁸ Нешто касније, на основу чл. 5. Закона о недржавним путевима сврстани су у путеве I реда: Камено — Мокрине — Врбањ и пут Херцег-Нови — Србина.¹⁰⁹

Три године касније извршена је нова категоризација путева, па су тако општински путеви I реда: Херцег-Нови — Пристаниште, затим Херцег-Нови — Чсла — Поди — Сасовићи — Пресјека — Ластва — Репаје — Крушевице — Каменари као и пут Игало — Мојдеж — Мокрине (до Св. Варваре). Остали путеви, као на примјер пут: Ратишевица — Сушћепан, Зеленика — Обалица, Поди — Жлијеби, у Беновићу Мирине — Марићи — Покривеник — Баошићи итд., спадали су у општинске путеве II реда.¹¹⁰

У овом временском периоду у граду и ближој околини изграђена су два пута, и то: пут од града до мора и пут до Србине.

Послије дуге расправе која је вођена на сједници Вијећа 3. IV 1894. г. о потреби градње колског пута од новог пута у вароши до мора, прихваћена је понуда техничког савјетника Николе Марковића да изведе радове. Закључено је да трошкове градње заједнички носе општина, Земаљска влада и Вијени ерар.

Године пролазе, па тек након седам година сазнајемо шта је са предвиђеном градњом. Готов је пројекат, градња треба да

¹⁰⁴ АХ ОХ ЗОВ, 27. IX 1906. г.

¹⁰⁵ АХ ОХ ЗОВ, 18. V 1911. г.

¹⁰⁶ АХ ОХ ЗОУ, 4. I 1925.

¹⁰⁷ АХ ОХ ЗОУ, 25. I, 22. II и 11. III 1928. г.

¹⁰⁸ АХ ОХ ЗОУ, 23. IV 1930. г.

¹⁰⁹ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. г.

¹¹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

кошта 80000 круна, а житељи одломка Херцег Новог пристаали су да сnose 1/4 трошкова, док је ЦК Влада замољена да изврши експропријацију земљишта на трошак заинтересованих странака и да дозволи општини да на основу пројекта и предрачуна трошкова изведе радове.¹¹¹ Обезбјеђење средстава ишло је веома тешко, јер пет година касније води се читаве године преписка са Политичким изложениством које нуди 16000 круна, са Министарством војним, а и сами вијећници немају јединствено мишљење о обезбјеђењу средстава за градњу овога пута. Када је на тражење Вијећа одобрен зајам од 30000 круна, на пет година, уз камату од 4,5%, вијећници не прихватају зајам, већ траже зајам од 20000 круна на 15 година. На крају су прихватили зајам од 20000 круна на пет година и одмах извршили лиценцијацију којом је, изградња пута до мора, повјерена подузетницима Бурју Иветићу и Андру Пуљезовићу из Дубровника, који су били дивет и по пута јефтинији од предрачуна. Најзад, градња је могла отпочети, јер је и Министарство унутрашњих дјела дало помоћ од 10000, Земаљски одбор 2000, а Намјесништво из оскудничких средстава 4000 круна, док је Војна управа бесплатно уступила земљиште, с тим да општина плати укњижбу и пренос као и трошкове одштете, уколико до њих дође, и гарантује солидану изградњу пута.¹¹² Схватајући значај пута, власници земљишта, преко кога је требало да прође пут, продали су га општини за 30% јефтиније, сем једног. ЦК Намјесништво упутило је свога инж. Назора који је подузимачима предао градњу. Новца који је недостајао за довршење пута као и његово касније одржавање пало је на терет одломка Херцег-Новог.¹¹³ Тако је пут изграђен, а 1924. г. извршена је детаљна оправка о којој се старао и вршио надзор радова дугогодишњи општински присједник Едуард Сагер. Како су радови били обимни и добро урађени то је Вијеће одредило Е. Сагеру награду, коју је он одбио образлажући да је он вршио те послове у оквиру својих дужности као присједник. Потом му је Вијеће изразило своју захвалност.¹¹⁴

Одлука о градњи пута Херцег-Нови — Србина¹¹⁵ донесена је 1932. године. Сви власници земљишта, којим је требало да прође пут, сем Хермине Петровић и Елвире Лепен, уступили су

¹¹¹ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI 1901. г.

¹¹² АХ ОХ ЗОВ, 22. V, 27. IX и 29. XI 1906. г.

¹¹³ АХ ОХ ЗОВ, 15. IV и 27. VI 1907. г. ЦК Војни ерар уступио је 836 м² земљишта. Приватно земљиште било је власништво феуда Буровића, Цркве Св. Јеронима, Јефта Гојковића, насљединика Питице, насљединика Минголи, Марије уд. Пилићи Уроша Милашиновића који је такође желио уз попуст од 30% продати земљиште, али градњом пута затварала су му се два магазина, па је већ самим тим трпио штету.

¹¹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 4. I 1925. Општинска управа на својој сједници 7. II 1924. г. одобрила је за оправку овога пута 64.793,50 динара.

¹¹⁵ Данашња улица X херцеговачке бригаде.

земљиште бесплатно, јер су им се развојем вароши и изградњом пута пружале боље могућности продаје земљишта којег су посједовали поред будућег пута.¹¹⁶ По свему судећи, изградња пута текла је нормалним током.

Навешћемо и неколико података о оправци градских улица.

Осамдесетих година XIX вијека извршена је оправка улица и путева који су оштећени проласком државне цесте, нарочито на мјесту гдје су била мала врата. Тада је извршена оправка пијаце, посебно дијела који је поронио.¹¹⁷

„Дуга улица“ поправљена је 1896. године.¹¹⁸

Одломак Топле утрошио је 296 круна за оправку улице која је водила кроз Лазарет, а како је недостајало за довршење оправке још 124 круне, то је Вијеће одлучило да тај трошак сноси одломак Херцег-Нови, чији су становници још више него Топљани користили улицу.¹¹⁹ Предстојник самостана Св. Анђела, заједно са породицама које су живјеле у Лазарету, подио је молбу Вијећу за оправку пута-улице која дијели одломак Херцег-Нови од Топле, образлажући да је то једини пут који води са државне цесте према обали. Самостан је понудио метар земљишта дужином пута за проширење и 400 круна које би самостан и Лазарећани дали, а остали трошак да сноси општина. Овако повољне услове Вијеће је једногласно прихватило.¹²⁰

Када је Данило Репанић тражио да отвори један пролаз (врата) на општинском зиду на Карачи, да би скратио пут до своје куће, Вијеће је два пута молбу одбило.¹²¹

1932. г. утрошено је знатно више новца од предвиђеног за оправку улица и канала, посебно због веома лоше канализације.¹²²

Из заоставштине Васа Буковића, херцеговској општини 1935. г. упућено је 154390 динара, која су предвиђена за уређење пијаце.¹²⁴

Упознајмо се и са сачуваним називима појединих улица.

Данашња Његошева улица (до „Центропрома“) добила је 1928. године назив Улица краља Петра, а степенице од Зеленог

¹¹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. Х. Петровић и Е. Лекши тражиле су 200 динара по m², а те се године m² земљишта продавао до 40 динара, па је Вијеће одлучило да се земљиште експропририше и плати по реалним цијенама. Ове пласнице воде са општином судски спор. — Вилм ЗОВ, 23. IV 1935. г.

¹¹⁷ ХА ОХ ЗОВ, 15. II 1885. г.

¹¹⁸ Данашња улица Марка Војновића. АХ ОХ ЗОВ, 26. X 1896. г.

¹¹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 9. V 1902. г.

¹²⁰ АХ ОХ ЗОВ, 15. IV 1907. г.

¹²¹ АХ ОХ ЗОВ, 14. IV 1904. Кућа се налазила одмах уз општинску зграду.

¹²² АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1930. г.

¹²³ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. г.

¹²⁴ АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1935. г.

трга (трг Николе Бурковића) до мора (данас степениште 28. октобра) носе име краља Александра, док је Бела Виста названа Тргом Николе Пашића.¹²⁵ Поводом 75-годишњице живота Марка Цара улица од куће Балдана до Цркве св. Јеронима добила је његово име, а тај назив носи и данас.¹²⁶

1937. г. Зелени трг мијења назив у Трг ослобођења, а степенице од тога Трга „до ћошка куће Поробића“ добијају назив Улица Васа Буковића, јер су новцем добијеним из његове заоставштине изграђене. Градско пристаниште добија назив „Пристаниште п. пуковника Светислава Симовића“ — име првог официра српске војске који се искрцао на пристаниште по ослобођењу. Улица Кала Лонга носи од тада име Љубе Јовановића.¹²⁷

Можемо рећи да су општинске власти Херцег-Новога посвећивале знатну бригу, у датим условима, изградњи и одржавању путева и улица.

Железничке пруге

Како у изградњи железничке пруге није учествовала општина, то нема много сачуваних података у Архиву општине херцеговске о овој изградњи. Но, како је пруга грађена преко општинског земљишта и земљишта села Кута и Сасовића, захваљујући томе, ипак можемо сазнати нешто о радовима на изградњи железничке пруге уског колосијека која је ишла до Зеленике.

Поводом свечаног отварања железничке пруге Габела — Зеленика 16. јула 1901. г. у 11 сати Општинско управитељство, на својој сједници одржаној 9. јула закључило је: „На Марину да се подигне „Арк триумф“ и уреси заставама, као и куће да се засторима из прозора уресе. Да се машкула опали 21. Да се изведе под надзором Ника Вуличевића на Зеленици главни дочек. Начелник поздравља говорор. Сеоски главари, парох, учитељ са дјецом код станице. Код цркве св. Тројнице паљење машкула и урес заставама. Да се јави кнезу у Куте. Ради дочека да пође на Зеленици цијело Управитељство и чиновници.

На Игалу да буде позван кнез, парох и главари, као и учитељ са дјецом и народ.

Овдје на Марини да се позове грађанство, учитељ и учитељка са дјецом и да се преда молбеница те да се замоли Министарство да се и овдје подигне стација“.¹²⁸ Тако је дочекан пролазак првог воза кроз Херцег-Нови до Зеленике.

¹²⁵ АХ ОХ ЗОВ, 17. XII 1928. г.

¹²⁶ АХ ОХ ЗОВ, 7. XII 1935. г.

¹²⁷ АХ ОХ ЗОВ, 7. V 1937. Српска војска ушла је у Херцег-Нови 7. XI 1918. г.

¹²⁸ АХ ОХ ЗОУ, 9. VII 1901. г.

Било је неких замисли о продужетку пруге до Верига, јер се начелнику, приликом његовог одласка у Задар 1909. г., препоруча да, поред осталог, извиди шта је са градњом жељезничке пруге до Верига, али да тражи да пруга због природних љепота не иде уз обалу „већ с горње стране кућа изнад пута“.¹²⁹

Неколико пута је покушавано „стајалиште“ у Херцег-Новоме да се прошири у станицу, али је то обављено тридесетих година.¹³⁰ Исто тако, тих година изграђен је дупли колосијек на станици у Херцег-Новоме, с тим што је дно земљишта уступила херцеговска банка, а дно купљен у Војина Гојковића.¹³¹

1935. г. Вијеће је донијело одлуку да се гради пут поред жељезничке пруге с мотивацијом да би се тим бар нешто поправило што је Аустрија оштетила градњом пруге поред самих плажа. У том смислу је затражено од Министарства саобраћаја да ријешни ово питање.¹³²

Приликом изградње пруге било је потребно извршити откуп земљишта, власништво општине и села Сасовића. Ни са општином због земљишта и градског бедема у Цитадели, ни са Сасовићима није дошло одмах до нагодбе, те се ова продаја рјешавала судским путем, па је за општинско земљиште и бедеме добијено 12000 круна, а због земљишта у Зеленици (а које је припадало селу Сасовићима) настављени су преговори са Жељезничком управом у Дубровнику. Вјероватно је повећан износ, јер не налазимо на даље податке о овоме.¹³³ Приликом градње Жељезничке станице у Зеленици према процјени Кућана, чије је било земљиште, узето је више од погодбе, те је збор тог села 1. XI 1903. г. захтијевао још 2000 круна. Њихов захтјев Вијеће је прихватило и прослиједило Управи жељезнице у Дубровник.¹³⁴

Пошто је пристаниште у Херцег-Новоме саграђено у времену за које немамо сачуване записнике, то можемо само из неких закључака Вијећа констатовати да је крајем шездесетих година градња пристаништа довршена. Приликом расправе о буџету за 1871. г. констатује се да је потребно исплатити и рату за ново саграђено пристаниште, али ће то извршити од помоћи која се добије за путеве.¹³⁵ Идуће године упућена је молба цару да се отпишу дугови који нијесу исплаћени за градњу пристаништа.¹³⁶

¹²⁹ АХ ОХ ЗОВ, 17. VI 1909. г.

¹³⁰ АХ ОХ ЗОВ, 22. XI 1925. г.

¹³¹ АХ ОХ ЗОВ, 9. VI 1931. г.

¹³² АХ ОХ ЗОВ, 25. IV 1935. г.

¹³³ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI и 2. XII 1901. г.

¹³⁴ АХ ОХ ЗОВ, 10. III 1901. г.

¹³⁵ АХ ОХ ЗОВ, 14. V 1871. г.

¹³⁶ АХ ОХ ЗОВ, 10. VIII 1872. г.

Сви туђини који су владали овим крајевима мало су посвећивали пажње изградњи јавних објеката, сем објеката за војне потребе, а сами становници нијесу били ни у могућности градити веће јавне објекте, сем што су појединци, обогативши се, завјештајима обезбјеђивали зграде за школе или помагали изградњу црква, вода и путева.¹³⁷

Зграда „ОПШНСКОГ ДОМА“, може се рећи, је прва јавна грађевина саграђена сопственим средствима општине херцеговске и њена градња, у то вријеме, била је знак самосталности и својеврсног права под туђином.

Прошло је нешто више од годину дана од доношења одлуке о градњи за које вријеме је ријешено много проблема који су претходили отпочињању радова: добијање дозволе за градњу, рушења старе зграде, смјенгаја општинске управе у другој згради, обезбјеђење средстава, рјешење проблема насталих са власницима сусједних зграда итд.

Током градње јављали су се уобичајени проблеми који ваљда прате сваку градњу, неблаговремено завршавање објекта због закашњења материјала из Трста и Корчуле, повећање трошкова изградње насталих и због градње веће зграде од предвиђене и недостатак средстава. Крајем 1884. г. предвиђено је било довршење зграде, што је било нереално, а зграда је довршена крајем 1885. г. а уселена до априла 1886. године.¹³⁸

Градске зидине и тврђаве биле су војно власништво. Како оне губе војни значај, то је општинска управа, чим јој се указала могућност — још 1863. г., покренула је питање откупа градских тврђава и зидина.

Почетком 1868. г. начелник Борђе Војновић у име општине обратно се вишим властима, тврдећи да је локална војна власт потпуно запустела градске тврђаве и бедеме нарочито послуже 1848—49. г. када су се почела градити утврђења Општра, Маму-

¹³⁷ За вријеме аустријске владавине изградња водовода, посебно путева, била је условљена потребама војске, а истовремено јавним радовима обезбјеђиван је посао и донекле побољшавајући услови живота — исхрана најсиромашнијег слоја становништва који су за рад на јавним радовима обично плаћани у житу.

¹³⁸ Од новца (12000 форинти) који је примљен од Жељезничке управе за земљиште и бедеме којим је прошла жељезничка пруга купљена је кућа Петра Репанића за 11000 форинти (тражио 13000) да би се проширио Општински дом.

У овим зградама радила је општинска управа до 1953. г. када је оваје смјештен Архив и Научна библиотека, односно Архив Херцег-Новога. Зграда је у земљотресу 15. IV 1979. г. веома оштећена. Захваљујући материјалној помоћи свих народа и народности Југославије ових дана врши Занатска задруга Мостар обнову зграде.

О градњи Општинског дома види опширније: Марија Црнић-Пејовић, „Прилози борби за националну слободу крајем XIX вијека у херцеговској општини“, Зборник „Бока“ — 9, Херцег-Нови, 1977. г.

ла и друга. Сматрајући да легитимно право власништво над зидинама има општина, тражи да им се то законски и потврди.

На сједници Општинског вијећа 1875. г. Управитељство добија одобрење да изврши откуп зидина и околног земљишта од ЦК Деманне. Истовремено је формиран одбор који је требало да провјери да није дошло до присвајања, од стране приватника, земљишта поред зидина, јер се до тада није водио надзор над општинским земљиштем.¹³⁹

Двије године касније вијећници су разматрали понуду ЦК Деманне која је тражила 6340 форинти за зидине. Послије дуже расправе донесен је закључак да се понуди 600 форинти и исплати у три рате.¹⁴⁰

Но, до коначне куповине зидина протекло је још десетак година.

Док су измјењивана писма између општинске управе, ЦК Деманне, Земаљског одбора у Задру и других, дошло је до промјене власништва, те је право продаје градских зидина пренијето још 1872. г. о чему је много касније обавијештена општина, на Министарство финансија.

На сједници Вијећа 7. IV 1878. г. вијећници су прихватили приједлог да се у току 1878, 1879. и 1880. г. исплати сума од 600 форинти уз 6% камате и тако купе градски бедеми са околним земљиштем. Октобра исте године вијећници су обавијештени да није могло доћи до куповине, јер је градска тврђава, која спада у склопу зидина, издана „под кесим за 6 година“ па се претходно мора ријешити то питање.¹⁴¹

Још неколико пута на сједници Вијећа расправља се о куповини зидина. Крајем 1879. уговор је о куповини прочитан вијећницима и једногласно прихваћен.¹⁴² Идуће године поново се о овоме расправља¹⁴³ да би на сједници Вијећа 30. IV 1882. г. уговор коначно био прихваћен јер га је и виша власт одобрила па је од тада могла тећи исплата.

Тако су коначно, након 19 година упорне и непрскидне преписке и преговарања општинске управе и аустријских власти, зидине града Херцег-Новога и припадајуће им земљиште постало власништво општине херцеговске.

¹³⁹ АХ ОХ ЗОВ, 9. XII 1875. г.

¹⁴⁰ АХ ОХ ЗОВ, 26. X 1877. г.

¹⁴¹ АХ ОХ ЗОВ, 18. X 1878. г.

¹⁴² АХ ОХ ЗОВ, 19. XII 1879. г.

¹⁴³ АХ ОХ ЗОВ, 23. IX 1880. Касније је општина вршила продају зидина и околног земљишта. Види код изградње железнице. Тако исто Крсто Спалатин и Трипо Треке траже да купе општинско земљиште и то први кулу ниже Караче а други кулу крај његове новосаграђене куће. Записник Вијећа 3. XI 1889. Да ли им је одобрено, није познато.

Познато је да је Бока Которска за вријеме аустријске владавине (и касније) била јака војно-поморска база. Потребно је поменути и предузимање општине херцеговске око градње на захтјев војних власти или не разних објеката за потребе војске.

По интересовању вијећника како теку преговори око градње војарне изгледа да је њена изградња требала донијети користи овоме граду. Технички савјетник Никола Марковић понудио је општини да изгради војарну и да му се током 25 година исплаћује годишње по 5000 круна, а он за то вријеме да наплаћује од војске кирију и врши све оправке. Након 25 година војарна би била власништво општине.¹⁴⁴ У начелу је прихваћена понуда Н. Марковића, с тим да уговор одобри и Земаљски одбор у Задру. Неколико комисија водило је ове послове, не само око закључења уговора, већ испитивале погодност терена итд.¹⁴⁵

На сугестију Домобранског заповједништва из Задра општина је била вољна изградити касарну и магацине за један батаљон, с тим што би наплаћивала 21000 круна кирије за касарну и 6000 за магацине годишње, и то за 25 година. Послије подуже расправе, овакав приједлог је прихваћен, с тим да се на потезу Игало — Мељине изграде ови објекти.¹⁴⁶ Да ли су ове градње извршене и под каквим условом, немогуће је утврдити из постојеће документације.

Током првог свјетског рата, поред потребе за већом количном воде и хране због придошлог људства и војске, војне власти покушавају уз помоћ општине рјешавати и друге потребе настале због ратног стања. Тако је општина на захтјев војних власти уступила 14 м у дужини и 40 м у ширини земљишта на Карачи да би војничка власт изградила „перманентни синематограф“, чији би чист приход ишао у корист Црвеног крста. По завршетку рата зграда је требала да служи за инвалиде ЦК Домобранског пјешадијског 37. пука и то за инвалиде тог пука из Боке. Земљиште је уступљено уз одобрење Земаљског одбора и уз услов да уколико дође до промјене намјене зграде, да се процијени земљиште и општини исплати.¹⁴⁷ Биоскоп није изграђен, јер је двије године касније исто земљиште општина уступила за градњу војне бараке, која је могла да се користи само док траје рат.¹⁴⁸

Тридесетих година налазимо на расправе и преговоре око градње нове зграде Команде Боке. У ту сврху било је неких преговора да се зграда Команде сагради на мјесту рибарнице, а да се рибарница демолира, материјал депонује док се нађе нова

¹⁴⁴ АХ ОХ ЗОВ, 3. IV 1894. г.

¹⁴⁵ АХ ОХ ЗОВ, 21. VIII и 11. XI 1895. г.

¹⁴⁶ АХ ОХ ЗОВ, 22. V 1906. г.

¹⁴⁷ АХ ОХ ЗОВ, 15. IX 1915. г.

¹⁴⁸ АХ ОХ ЗОВ, 18. XI 1917. г.

локација.¹⁴⁹ Друга комбинација била је да се купи земљиште власништво Цркве Св. Јеронима (није било могуће утврдити гдје је то) да се исто уступи војсци а војска општини земљиште и зграду инжењеријског одјељења (Зграда управе предузећа „Мјешовито“).¹⁵⁰ Затим је вођен разговор са власником земљишта гдје се налазила зграда Команде Боке, Бонтурином, за откуп земљишта које би се бесплатно уступило војсци, јер је било неких наговјештаја да би се Команда Боке могла премјестити у Котор. Код власника Бонтурина наишло се на велико разумијевање, јер је исти пристао да прода земљиште по веома повољној цијени. Земљиште је откупљено, иако је Министарство војно наговјестило још раније (1931) да није у могућности градити нову зграду Команде Боке.¹⁵¹ Годину дана након куповине, Вијеће је дошљело одлуку да се уступи земљиште војсци.¹⁵² Тих година чуо се и приједлог да би се могао у Суторини градити аеродром, иако нема тако повољних терена као у Дивуљама, али се о овом приједлогу престало расправљати, јер је дато обавјештење да војна власт мисли ту градити водовод.¹⁵³

Сазнајемо за још један покушај општине да јој војска уступи зграду инжењеријског одјељења, а то је 1936. г. када је општина нудила у замјену земљиште на Топлој гдје је требало да се гради стамбена зграда за потребе војске.¹⁵⁴ Ни овај подухват није реализован.

Изградња клаоница

Сточарство је било развијено не само у овом крају већ још више у сусједним крајевима, а потребе за снабдијевањем месом становништва, а још више војске, сваким даном су расле.

Како је била веома развијена трговина стоком, требало је створити и услове за њену продају и клање.

Одлука вијећника да се отвори пут кроз стару тврђаву са Јок-мегдана да би створио сточни пазар не даје нам прецизне податке гдје је био лоциран „марвени пазар“, али да је било да

¹⁴⁹ АХ ОХ ЗОВ, 12. IV 1930. г. Рибарница није демантирана тада, већ су 1962. г. на њој дограђена два спрата. Укинута рибарница и цијела зграда служила за потребе банке, а 1978. г. пошто је саграђена нова зграда за херцеговску банку, у приземљу гдје је некад била рибарница, отворена је месарница, а остале просторије дате су на употребу предузећу „Мјешовито“.

¹⁵⁰ АХ ОХ ЗОВ, 1. IX 1930. г.

¹⁵¹ АХ ОХ ЗОВ, 1. IV 1931. г. и ЗОВ, 7. VI 1932. и 23. I 1933. г.

¹⁵² АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. Нова зграда за Команду Боке није изградњена, а стара зграда која се налазила у близини хотела „Плажа“ срушена је 1944. г.

¹⁵³ АХ ОХ ЗОВ, 23. I 1933. г.

¹⁵⁴ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

се гради, сигурно можемо закључити јер је одмах одобрен пројекат и потребна средства.¹⁵⁵

По наредби Намјесништва и на захтјев Здравственог и ветеринарског повјеренства 1910. г. одређено је ново мјесто за сточни пазар, и то иза старе тврђаве, за што је донесен и правилник. Са власником земљишта, на коме је био пазар смјештен, склопљен је уговор на десет година уз кирију 80 круна годишње. Одобрена су средства да се направе ограде за стоку и кућица за пазарно повјеренство.¹⁵⁶

Изгледа да се уговор о коришћењу земљишта за смјештај сточног пазара са власником Глигом Вуличевићем продужавао, јер је 1932. г. одлучено да општина откупи то земљиште, што је и учињено идуће године.¹⁵⁷

Стока се клаала по кућама за личну потребу, или су појединци створили какве-такве услове и стоку клаали код својих кућа и продавали месо.

Крајем 1881. године Вијеће је закључило да је потребно „да се извиди мјесто за комарду“.¹⁵⁸ Три године касније начелник је био у могућности да обавијести вијећнике да је на јавној дражби купљена тврђава тзв. „Меза-луна“ и да је у њој подигнута клаоница. Смјештај клаонице баш ту објашњено је повољношћу одвођења нечистоће директно у море „те се није бојати смрада“, и што се малим материјалним средствима може веома брзо претворити у клаоницу.¹⁵⁹

Коришћење клаонице давано је сваке године под кирију путем лицитације.¹⁶⁰

Поред давања клаонице под кирију, путем закупа, давала се и продаја меса. Тако се 1887. г. није могла дати под закуп продаја меса, јер нико није дао понуду, па је остала слободна продаја меса.¹⁶¹ Двије године раније склопљен је уговор са Марком Голубином о продаји говећег меса становништву ове општине, и то пола године за 41 новчић, а пола године 37 новчића по килограму, уз положену кауцију од 200 форинти.¹⁶²

Уређењем општинске клаонице могла се вршити боља контрола меса од стране љекара, а и наплаћивање трошарине. Стока се изгледа клаала на мјесту продаје, јер општина захтијева од

¹⁵⁵ АХ ОХ ЗОВ, 27. X 1881. г. До педесетих година сточни пазар се налазио иза Куле (Калин куле).

¹⁵⁶ АХ ОХ ЗОВ, 23. VIII 1910. г.

¹⁵⁷ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. и 23. I 1933. г.

¹⁵⁸ АХ ОХ ЗОВ, 27. X 1881. г. Комарда — клаоница.

¹⁵⁹ АХ ОХ ЗОВ, 30. III 1884. г.

¹⁶⁰ Комарду је у најам држао Марко Голубин 1882. г., Јово Мринић — 1885, Васо Тушуп 1887, Јово Шимрак 1892, Андро Тушуп 1895. г., Душан Прњат 1901, Нико Радоњић 1901, Глиго Тушуп 1911, Буро Бурић 1912. и Јацо Видовић 1912. г.

¹⁶¹ АХ ОХ ЗОВ, 27. III 1887. г.

¹⁶² АХ ОХ ЗОВ, 18. II 1885. г.

ЦК Царинског уреда да се не дозволи уношење, односно продаја меса од стоке која је заклана у самој месарници и да љекар изврши преглед и тог меса.¹⁶³ Исто тако, раскинут је уговор и враћена му јемчевина Јову Шимраку, јер је вршио клање стоке изван града, ван граница трошарине. Из истог разлога одбијена је молба Тома Трипковића и Андрије Тушупа који су тражили дозволу за клање јагњади и козлића изван потрошарине. Молба им је одбијена и због тога јер то месо није могло да подлеже санитарној контроли.¹⁶⁴

Месарница, у којој смо видјели да је вршено и клање ситне стоке, изгледа да је био отворен простор, јер месари траже да им се покрије простор испред месарнице гдје продају месо, јер су и љети и зими изложени непогоди. У ту сврху одобрено је 2000 круна.¹⁶⁵

Изгледа да је послје скоро четрдесет година клања стоке у Цитадели утврђено да услови за даљи рад клаонице не одговарају санитарним прописима, па је Среска испостава тражила од општинских власти да изграде нову клаоницу. Општинска управа се правдала да није у могућности да изгради нову клаоницу, али како је предвиђено затварање постојеће клаонице, то је оформљена комисија која је такође констатовала да је постојећа клаоница постала неуловна. Лоцирање нове клаонице у „Немили“ одбачено је као неподесно. Друга могућност смјештаја клаонице предвиђена је у Мељинама, те су у том правцу и предузете мјере. Истина, било је још доста колебања и заговорника да се уреди стара клаоница, а нарочито стога што је по њиховом мишљењу њена локација веома подесна, јер се налазила близу мора па је лако било одржавати чистоћу. Колебања је морало бити и стога што су вијећници обавијештени да би нова клаоница коштала 1400000 динара, скоро колико цијели годишњи приходи општине.¹⁶⁶ Било је противника и за смјештај клаонице у Мељинама, због снабдијевања водом а и међашници су се противили тој градњи. У том смислу упућен је одговор среској испостави, поново с приједлогом да се оправи стара клаоница.¹⁶⁷ Идуће године одлучено је да се покуша код среског поглавара, среског ветеринара, па чак и код Великог жупана интервенисати да се не гради нова клаоница.¹⁶⁸ У томе се није успјело па је одлучено да се од зајма, који је општина узела за извршење многих послова, у граду изгради и клаоница.¹⁶⁹ 1933. г. је коначно одлучено да започну преговори са власником земљишта у Мељинама, манастиром Савином, о куповини земљишта за

¹⁶³ АХ ОХ ЗОВ, 15. VIII 1888. г.

¹⁶⁴ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI 1901. г.

¹⁶⁵ АХ ОХ ЗОВ, 14. VI 1904. г.

¹⁶⁶ АХ ОХ ЗОУ, 2. IX 1928. г.

¹⁶⁷ АХ ОХ ЗОУ, 8. IX 1928. г.

¹⁶⁸ АХ ОХ ЗОВ, 4. IV 1929. г.

¹⁶⁹ АХ ОХ ЗОВ, 9. VI 1931. г.

градњу нове клаонице.¹⁷⁰ Власник је одбио продају земљишта, већ га је нудио под кирију и то на 99 година.¹⁷¹ На крају је са манастиром Савином склопљен уговор о продаји земљишта 10 динара по м² (понуда је била на 20 динара), и то за 5000 м². Општина је још дала 5000 динара за израду надгробног споменика епископу бококоторском Кирилу. Овако склопљена погодба и уговор одобрен је на сједници Вијећа 23. IV 1935. г. Исте године лицитацијом је повјерена изградња клаонице Николи Духовичноме из Београда за 727875 динара (Предрачун је износио 950000 динара). Уговорено је такође са фирмом „Шкода“ да испоручи машинске дијелове за 140000 динара с тим да се пола суме исплати када опрема стигне, а пола када се монтира.¹⁷² Крајем године усвојен је и Правилник о раду и реду у Градској клаоници општине Херцег-Нови. Тим Правилником предвиђено је да се сва стока на подручју Херцег-Новога, Игала, Мељина, Зеленике, Кумбора и Беновића мора клати у општинској клаоници. Правилник је такође предвиђао да престаје рад свих приватних клаоница, сем оне у Бијелој у којој се могла клати стока за локалне потребе. Из Правилника сазнајемо да се клаоница састојала из два дијела — опште клаонице коју су сачињавале просторије за клање ситне и крупне стоке, шурење свиња, чишћење дроба и пријева и санитетске клаонице у којој је клана болесна или стока за коју се сумњало да је болесна. Саставни дио клаонице чинила је и управна зграда, стаје, торови за крупну и ситну стоку, постројења за снабдијевање водом, постројења за канализацију, хигијенско уклањање нечистоће и машинске просторије за покретање заклане стоке. Надзор над радом клаонице вршио је градски ветеринар. Даље одредбе односиле су се на поступак око прегледа меса, клања, забране уласка незапосленима у просторије клаонице, вагања, распореда клања, пренос меса до месарнице, хигијенске и прометне одредбе, употреба стаја и торова, а затим у вези с клањем стоке за војску и морнарицу, рад цреваре итд.¹⁷³

Тако је завршена градња и предвиђен начин употребе још једног јавног објекта у херцегновској општини.

Царинарница

Један од већих објеката који је такође саграђен у овом периоду је и зграда царинарнице. Општинска управа била је 1928. г. обавијештена да уколико се не сагради зграда за цари-

¹⁷⁰ АХ ОХ ЗОВ, 23. I 1933. г.

¹⁷¹ АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. г.

¹⁷² АХ ОХ ЗОВ, 30. VI 1935. г. Покушало се да за машинску опрему не плати увозна царина, али се није успјело.

¹⁷³ АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1935. г.

нарницу, да ће се иста укинути у Херцег-Новоме. Најприје се расправљало о куповини куће, власништво Душана Коњевића и то за 32000 динара.¹⁷⁴ Како није постигнута сагласност са Д. Коњевићем, расправљало се о новој могућности, тј. о куповини куће и околног земљишта од Војина Гојковића, те да се купљена зграда сруши и на том плацу гради нова зграда за царинарницу.¹⁷⁵ На приједлог Министарства финансија није купљена кућа већ само земљиште код Војина Гојковића.¹⁷⁶ Касније је докупљено још 80 м² за потребе царинарнице у Ива Доротића.¹⁷⁷ Није само рјешавано питање изградње царинарнице, већ је дуго вођена расправа око локације царинарнице. Наиме, било је много заговорника и о томе је вођено више расправа да се главна царинарница, због важности луке, сагради на Зеленици а у Херцег-Новоме да се смјести само одјељење.¹⁷⁸ Ипак је на крају зграда царинарнице саграђена у Херцег-Новоме, а њена градња стајала је 400000 динара који су добијени из калдрмијског фонда.¹⁷⁹

Гробља и јавна расвјета

Можда нам изгледа да само данашње урбанисте, због вртоглаве урбанизације, мучи питање локације гробља. Међутим, наши стари Новљани са овим проблемом суочавали су се дуги низ година и никако успјешно нису могли да га ријеше.

Већ 1887. г. ЦК Котарско поглаварство из Котора наредило је да се римокатоличко гробље код Св. Антуна и православно код Св. Спаса, прекине употребљавати. На сједници Вијећа, када се о овоме расправљало, расправа је била веома бурна и дуга. На крају су одлучили да препис дописа Поглаварства упуते фабрицијама на Топлој и у граду, а властима је одговорено да општина није у могућности да „огради нова гробишта“, по њиховом мишљењу иста нијесу ни потребна, јер уколико дође до неких зараза, ти мртваци се копају изван гробља.¹⁸⁰ Шта се даље подузимало није нам познато, али из једне расправе која је о овоме поново вођена на сједници Вијећа 1914. г. да се закључити да је о томе и даље вршена преписка између општине и Поглаварства, а сада због ратног стања и Заповједништва ратне луке. Тада је прихваћена понуда управе Цркве Св. Јеронима да се купи земљиште код цркве Св. Ане. Предвиђено је том прили-

¹⁷⁴ АХ ОХ ЗОВ, II, III 1928. г. — Царинарница у Херцег-Новоме постојала је током читавог XIX вијека, па и раније.

¹⁷⁵ АХ ОХ ЗОВ, 2. IX и 8. XI 1928. г.

¹⁷⁶ АХ ОХ ЗОВ, 4. IV 1929. г.

¹⁷⁷ АХ ОХ ЗОВ, 7. V 1937. г.

¹⁷⁸ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI 1930. г.

¹⁷⁹ АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. г.

¹⁸⁰ АХ ОХ ЗОВ, 27. III 1887. г.

ком да се надуће године подигне зајам и повећају прирези на цијелу општину, јер се због здравствених разлога морала обавити ова куповина, а здравствени трошкови падали су на терет цијеле општине, а не појединог одломка. Наравно, предвиђало се и учешће војске у куповини овога земљишта, јер је због ратног стања предвиђено укопавање војника на овом гробљу.¹⁸¹ Уговор о градњи мјешовитог гробља код Св. Ане склопљен је са ЦК Ераром, овјерен од стране општине и Земаљског одбора, а због ратних околности градња је повјерена војсци. Изградња није могла отпочети јер општина није имала потребних 18000 круна, већ је тражила да војска учествује са 50% трошкова и да ће моћи ући у такву обавезу једино ако јој се одобри зајам.¹⁸² Ратне године доводе до брзог раста цијена, како материјала тако и радне снаге, па се сада предвиђа 70000 круна потребних за изградњу гробља. Како је војска пристала на 50% трошкова и покриће свих трошкова више од предвиђених, општина пристаје на њено учешће од 50%, с тим да јој се сада одобри зајам у износу од 35000 круна.¹⁸³

Пошто је одлучено да се војним властима уступи гробље код Св. Ане које је већ ионако било испуњено гробовима војника, то је поново дошло у питање потребан простор за гробље за цивилно становништво те је одлучено да се, уколико се зајам добије, купи земљиште Крста Радојевића које се налазило поред војног гробља и изгради конфесионално гробље.¹⁸⁴ На основу ове одлуке двије године касније потврђен је уговор о праву укњижбе војничког ерара на земљиште на коме је изграђено војно гробље.¹⁸⁵

За извјестан број поратних година питање изградње гробља је занемарено.

Тек 1926. године поново се расправља о гробљу код Св. Ане, које је због стрмог земљишта постало неупотребљиво, како је тада објашњавао вијећник Јосип Кошио и тражио да општина тражи од војне власти да уступи један дио војног гробља или да се купи земљиште у Дабижиновића и сагради гробље.¹⁸⁶ На идућој сједници вијећник Едуард Сагер тражи да се ријеша питање католичког гробља. Да ли је извршена тада донесена одлука да због тога у Београд отпутује Мирко Комненовић и Јеротије Петковић и да код Министарства војске ријеше ово питање, није нам познато.¹⁸⁷ Крајем године Министарство војно је

¹⁸¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1914. г.

¹⁸² АХ ОХ ЗОВ, 30. III 1915. г. Општина је најприје тражила зајам 16.000, па 25.000 круна и то на 25 година без камате.

¹⁸³ АХ ОХ ЗОВ, 16. XII 1915. г.

¹⁸⁴ АХ ОХ ЗОВ, 5. III 1916. г.

¹⁸⁵ АХ ОХ ЗОВ, 21. IV 1918. г.

¹⁸⁶ АХ ОХ ЗОВ, 14. II 1926. г.

¹⁸⁷ АХ ОХ ЗОВ, II. VII 1926. г.

одговорило да не може уступити нио војног гробља. Поново се чује приједлог, овога пута од стране вијећника Лазара Доклестића да се нађе локација и изгради заједничко гробље, јер и православно на Топлој па ни на Савили није више подесно.¹⁸⁸ Идуће године вијећник Е. Сагер добија одговор да још ништа није урађено за локацију гробља.¹⁸⁹

Новембра 1928. г. расправљало се о градњи мртвачнице зашта је задужена била општинска управа, с тим да се буџетом за 1929. годину предвиде потребна средства.¹⁹⁰

Ни идућих година, иако се стално поставља питање изградње гробља, посебно католичког, с обзиром на стрмо и клизаво земљиште код цркве Св. Ане, рјешење се не налази. Када се на сједницама Вијећа поставља питање изградње гробља, одговори начелника или неког од вијећника су помало и несобични, нека католичке црквене власти набу земљиште а управа ће предлог проучити и изнијети на претрес пред Вијећем,¹⁹¹ или да нијесу сакупљени сви подаци па да ће се на идућој сједници о томе расправљати,¹⁹² или да се католици сами побрину као православни за своје гробље, на што је слиједио одговор да је гробље код Св. Ане од стране општинске власти одузето и продато војсци за вријеме аустријске владавине. Поново се чују и приједлози о заједничком гробљу, али се по ко зна који пут поново ово питање одлаже за идућу сједницу.¹⁹³ На поновно питање вијећника Е. Сажера, сада је одговор да је потребно 200000 динара које општина нема.¹⁹⁴ Изгледа да се и тако упорни вијећник Е. Сагер уморио постављати питања у вези са изградњом гробља и добијати увијек негативне одговоре, па његово толико постављано питање посљедњи пут је записано на сједници Вијећа 8. IV 1936. године.

Заједничко Градско гробље настало је посљедњих година на војном гробљу, а ове године започела је и градња мртвачнице-капеле о којој су вијећници општине херцеговске први пут расправљали још 1928. године.

О гробљима по мањим насељима, ове општине, бринули су вјероватно сами житељи тих насеља, али кад је требало извршити неке веће радове, обраћало се за помоћ општинским властима.

Знамо да су Трџбесињани 1910. г. добили 100 круна за градњу зида са западне и сјеверне стране гробља,¹⁹⁵ а када су три го-

¹⁸⁸ АХ ОХ ЗОВ, 5. XII 1926. г.

¹⁸⁹ АХ ОХ ЗОВ, 24. VII 1927. г.

¹⁹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

¹⁹¹ АХ ОХ ЗОВ, 15. VI 1930. г.

¹⁹² АХ ОХ ЗОВ, 6. VII 1933. г.

¹⁹³ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

¹⁹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

¹⁹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 23. VIII 1910. г.

дине касније поново затражили помоћ за уређење гробља, молба им је одбијена.¹⁹⁶

Вијеће је одобрило одлуку сеоског збора Сасовића да утроше 3700 круна од продатог сеоског земљишта за поправку гробља, авалије и Цркве Св. Стефана.¹⁹⁷

Херцеговској банци исплаћен је 1923. г. дуг од 3000 динара, а на терет одломка Беновића, што су утрошена за изградњу гробља.¹⁹⁸

Сељанима Ластве дата је помоћ од 16881 динар за градњу гробља, с тим да сваки домаћин да по три надице или исплати сваку неодражену надицу по 40 динара.¹⁹⁹ Двије године касније одређен је од стране Вијећа Лука Беранић да прегледа градњу гробља на Ластви.²⁰⁰

Освјетљење градских улица вршено је најприје помоћу фењера на петруље. Сваке године приликом доношења буџета прихваћен је уговор који је склапан путем лицитације за „ужикање фењера“, односно уговор „о најму за освјетљење града и вароши“.²⁰¹ Касније се овај посао обављао уз мјесечну плату. Закључити је да су се фењери палили осам мјесеци годишње.²⁰² Набавка петруља вршена је такође путем лицитације, а обично су набављачи били поједини трговци.²⁰³

Од 1912. г. започиње вођење преговора за увођење електричног освјетљења, односно освјетљавања градских улица електричним освјетљењем. Први понуђач за извођење овога посла био је Вјекослав Качиреком коме је затражена писмена понуда.²⁰⁴ Изгледа да са Качиреком није дошло до договора, јер се преговара са фирмом Франца Мањшека за увођење планиског освјет-

¹⁹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 9. XII 1913. г.

¹⁹⁷ АХ ОХ ЗОВ, 3. VI 1913. г.

¹⁹⁸ АХ ОХ ЗОВ, 9. III 1923. г.

¹⁹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 5. XII 1926. г.

²⁰⁰ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

²⁰¹ Током 1885. г. фењере је палио Томо Михајловић (ЗОВ, 18. II 1885), 1887. г. Лазар Перчиновић (ЗОВ, 27. III 1887), 1892. Крсто Кепојевић (ЗОВ, 13. III 1892).

²⁰² АХ ОХ ЗОВ, 23. XI и 7. XII 1873. г. — 1893. г. паљење фењера уз мјесечну плату обавља Томо Михајловић (ЗОВ, 16. III 1893), а 1895. г. Јаков Јандрић (ЗОВ, 15. III 1895), 1909. и 1910. г. тај посао обавља Андрија Книбарда (ЗОВ, 17. V 1909. и 29. III 1910), а 1908. Јаков Јандрић и Дервиш Авалић (ЗОВ, 26. V 1908).

²⁰³ 1885. г. лицитацијом је уговорио набавку петруља „са потребитијем стубинама и стијењем“ Крсто Радојевић (ЗОВ, 15. II 1885), 1893. Петар Репанић (ЗОВ, 16. III 1893), 1895. г. и 1901. Лазар Перчиновић (ЗОВ, 15. III 1895. и 18. IV 1901), 1909. браћа Сагер (17. IV 1909), наредних пет година петруље је по уговору набављао Косто Станишић (ЗОВ, 29. III 1910, 15. II 1911, 21. I 1912, 3. VI 1913. и 8. X 1914. г.).

²⁰⁴ АХ ОХ ЗОВ, 22. I 1912. г.

љења.²⁰⁵ Исте године поднијели су молбу за добијање концесије за овај посао Мирко Комненовић и Лудвиг Хефнер.²⁰⁶

Рат је прекинуо започете преговоре и тако је град и даље освјетљаван фењерима на петруље. Тек 1924. г. Вијеће поново расправља о двјема понудама које је добило за увођење електричне расвјете. Понуда Тодора Перчиновића је одбачена, док је прихваћена Антуна Марјановића.²⁰⁷ Идуће године Управитељство је пристало да да јемство за набавку мотора за електричну централу Антуну Марјановићу, да би на идућој сједници то јемство повукло.²⁰⁸ Потпуно освјетљење вароши Марјановић се обавезао извршити до 1. XII 1927. г. с тим да он постави фењере, тражећи 2000 динара мјесечно за утрошак електричне енергије за јавну расвјету, а 6150 динара тражио је за постављање електричне расвјете на пристаништу.²⁰⁹

Од 1933. г. па све до рата водиле су се дуге расправе са власницима електричне централе о њеном откупу од стране општине, о цијени електричне енергије за јавну расвјету и домаћинства, итд. Расправе су биле веома бурне и дуге, а у рјешавању ових проблема учествовала је и Банска управа, Министарство војске, стручњак Марковић из Дубровника, па и суд. Изгледа да је до нерјешивости дошло и стога што склопљени уговор још 1924. г. није био довољно прецизан у погледу права и обавеза како власника тако и општине. Никако нијесу могли општина и власници Антун Марјановић и Буро Јововић да се сложе о висини цијене за откуп централе, а и Вијеће је час доносило одлуку о откупу час одустајало од куповине. Формирају се одбори, преговара с војском, тражи се помоћ Банске управе, предлаже се подизање зајма од стране општине, јер требало је у једном тренутку обезбиједити 857040 динара на основу процјене стручњака. Касније је ова сума смањена за 110000 динара. Вијеће је чак одржавало сједнице тајно — „без присуства публике на галерији“²¹⁰ али се рјешење ипак не налази. Половином 1940. године Штаб морнарице обавијестио је општину да ће се моћи прикључити на њихову централу и да ће они израдити трансформатор. Поједини вијећници незадовољни и процјеном и одлуком о откупу централе и другим расправама, а неналажењем коначног рјешења упућивали су жалбе Банској управи, надајући

²⁰⁵ АХ ОХ ЗОВ, 9. XII 1913. г.

²⁰⁶ АХ ОХ ЗОУ, 13. III 1913. г.

²⁰⁷ АХ ОХ ЗОВ, 10. X 1924. г. Још раније је биоскоп који је био смјештен у бивши Офицарски дом имао агрегат па је Управитељство упутило молбу управи биоскопа да би се и у згради општине увело електрично освјетљење. Да ли је молба позитивно ријешена, није познато.

²⁰⁸ АХ ОХ ЗОУ, 20. V и 24. VII 1925. г.

²⁰⁹ АХ ОХ ЗОУ, 23. VIII, 31. VIII и 26. IX 1927. и 30. XII 1930. г.

²¹⁰ Сједнице општинског вијећа тада су одржавали у данашњој сали друштва „Партизан“ (испод биоскопа).

се да ће она помоћи и ријешити овај проблем.²¹¹ Стигао је и други свјетски рат, па је и питање откупа електричне централе и рјешавање електричне расвјете замијенили много сложенији проблеми.

Вишак прихода који је остварио одломак Беновић у 1926. г. утрошен је за увођење јавне расвјете дуж државне цесте у том мјесту, а електрична енергија добијена је бесплатно од Машинске подофицирске школе.²¹²

Исте године одобрено је да вишак прихода одломак Кути утроши за јавну расвјету у Зеленици, с тим што је електрична енергија бесплатно добијена од Грађевинске управе морнарице. Изгледа да се овај посао у Зеленици није извео јер се идуће године поново о овоме расправљало и остало да се ријешити приликом доношења буџета 1929. г. Како и када је ово ријешено није могло бити утврђено.²¹³

Кнез Бијеле 1935. г. тражи увођење електричног освјетљења поткрепљујући овај захтјев чињеницом да у мјесту постоји Дом удружења резервних официра и војних чиновника, а да ће у откупљеној вили Тапавица ускоро бити отворен Дом Јадранске страже. Исте године и мјештани Каменара подносе захтјев за увођење електричне мреже. Оба захтјева су повољно ријешена.²¹⁴

Један од проблема урбане средине је одржавање чистоће градских површина и одвођење смећа. Можда нама изгледа, гледајући са данашњих позиција тадашњи Херцег-Нови, помало и чудно да је ово питање захтијевало толико бриге тадашњих градских власти.

Седамдесетих година XIX вијека одржавање чистоће у граду рјешавало се путем лиценцирања и повјеравао се тај посао једном лицу на годину дана. „Мотиво и чишћење да се изда на јавној дражби, ради мањег трошка“, пише у записнику Општинског вијећа са сједнице одржане 7. XII 1873. године.

Вјероватно се касније показало да на овај начин није погодно одржавање чистоће у граду. Од 1. IX 1880. г. са радником за одржавање чистоће склапао се уговор са одређеном мјесечном платом. Да се изразимо анашњим термином са тим радником склапао се уговор на одређено вријеме. Мјесечна плата, из године у годину се повећавала, сходно осталим животним условима и порасту цијена. Први радник с којим је склопљен уговор о одржавању градске чистоће уз мјесечну плату од 15 форинти

²¹¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. IX 1933, 7. V, 4. X, 25. X 1937, 22. VI, 26. VIII 1938, 21. V 1940. г.

²¹² АХ ОХ ЗОВ, 24. VII 1927. г.

²¹³ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

²¹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

био је Томан Михаиловић,²¹⁵ па Јово Вуковић,²¹⁶ а затим Милош Павличевић.²¹⁷

У првој десетини XX вијека осјетила се потреба за повећањем броја радника на одржавању градске чистоће, па су тако 1909. г. „пометари“ Дервиш Авдић (60 кр. мјесечно) и Авдо Авдић (50 кр.).²¹⁸

У годинама рата, због већ познатих разлога — повећања броја становника и војске, запослено је 10 лица на одржавању чистоће,²¹⁹ па је Управитељство било присиљено да тражи од Плац команде да она плаћа 4 радника.²²⁰

Познато је да се смеће, почетком овога вијека, кроз прозор комарде (Цитаделе) бацало у море.²²¹ 1904. г. узето је под најам земљиште код Ј. Гојковића на којем је депоновано смеће.²²² Током првог свјетског рата по наредби војних власти смеће је одвожено у Игало.²²³

Тих година била је предвиђена и набавка „кара“ (кола) за одвожење смећа и то најприје један, а идуће године три.²²⁴

Веома је интересантна замисао општинске управе, када је 1931. г. започела преговоре са власницима земљишта на Предивану (Топла) да откупи земљиште како би на томе мјесту саградила пећ за спаљивање смећа.²²⁵

У почетку дужност „метлара“ била је да чисте јавне градске улице, а од 1906. г. дужни су били односити и смеће из приватних кућа.²²⁶ Изгледа да су каснијих година овај посао занемарили па је Општинска управа на једној својој сједници 1935. г. одлучила да предузме потребне мјере да сметљари узимају смеће из приватних кућа.²²⁷

Здравствено похвјеренство (састављено од одређеног броја вијећника и грађана) брижело је, поред осталог, и о чистоћи, па је обилазило град и предузимало или предлагало општини

²¹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 15. VIII 1889. г.

²¹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 16. III 1893. г.

²¹⁷ АХ ОХ ЗОВ, 15. III 1895. г.

²¹⁸ АХ ОХ ЗОВ, 17. VI 1909. г., 29. III 1910. г. — Остаје Авдо Дервиша Авдића замијенио је Мујо Булчићевић.

²¹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1914. — Пет радника примало је мјесечну плату по 80 круна, један 60, а један 40 кр. док су двије жене плаћале 22, односно 30 кр. и један „надзиратељ метива“ добијао је плату 100 кр. мјесечно.

²²⁰ АХ ОХ ЗОВ, 4. IV 1916. г.

²²¹ АХ ОХ ЗОВ, 2. VII 1902. г.

²²² АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. и 17. VI 1909. г.

²²³ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1914. г. — за кола се плаћало 10286 круна, а возачу дневно 7,85 кр. док је за земљиште гдје је смеће депоновало плаћало 3 круне мјесечно.

²²⁴ АХ ОХ ЗОВ, 30. III 1904. и 21. VI 1905. г.

²²⁵ АХ ОХ ЗОВ, 15. VI 1931. г.

²²⁶ АХ ОХ ЗОВ, 11. V 1906. г.

²²⁷ АХ ОХ ЗОВ, 30. VII 1935. г.

мјере за одржавање чистоће. Исто Повјеренство издавало је и дозволе: ко, гдје и под којим условима може држати свиње у граду, а чије је држање забрањено 1923. г.²²⁸

Прање и полијевање градских улица и пијаце изгледа да је започело 1923. г. када је набављена бачва са прибором за полијевање пијаце.²²⁹ Полијевање пијаце и улица долазило је у питање због недостатка воде, али се ипак љети (од I. V до 30. X) пијаца и главна улица (од Форте Маре до куће Трана (хотел „Плажа“) до Св. Антуна два пута дневно полијевало морем услијед недостатка слатке воде.²³⁰

У заједници са Среском испоставом општинска управа предузимала је многе мјере, па је тако штампала и плакате којима су упозоравани грађани на прописе којих се морају придржавати у вези са чистоћом.²³¹

О чишћењу димњака вођена је посебна брига, па је 1908. г. изгласан правилник којим је одређено периодично чишћење димњака и други прописи у вези с тим пословима.²³² Исте године виша власт захтијевала је да се одреде котари у вези са чишћењем димњака, а истовремено је предложено да херцеговска општина заједно са луштичком општином (у том погледу) чине један котар. Концесију за овај посао имао је Едуара Сагер.²³³

Још 1872. г. три вијећника задужена су била да се постављају да се изгради јавни WC.²³⁴ Да ли је ова градња тада извршена, није познато, јер је ово питање поново постављено на дневни ред сједнице Управитељства 1902. и 1911. г.²³⁵ Изгледа да је тада изграђен јавни WC поред зграде бившег Официрског дома, па су те просторије уступљене Дому 1935. г. када је изграђен нови WC.²³⁶

Било је још доста предвиђених градњи, али нису из било којих разлога извршене у овом периоду, а неке ни до данас, па су тако остале само записане као жеље општинских вијећника и грађана херцеговске општине.

Још 1931. г. покренута је била приватна акција за градњу Метеоролошке станице, па је управа општине нашла сходно да помогне ову акцију.²³⁷

²²⁸ АХ ОХ ЗОУ, 7. XII 1906, 9. II 1923. г.

²²⁹ АХ ОХ ЗОУ, 1. V 1923. г.

²³⁰ АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926, 6. IV 1927, 22. V 1929. г.

²³¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

²³² АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. г.

²³³ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1908. г.

²³⁴ АХ ОХ ЗОВ, 14. IX 1872. г.

²³⁵ АХ ОХ ЗОУ, 9. V 1902. и 11. IV 1911. г.

²³⁶ АХ ОХ ЗОВ, 9. IX 1933, 23. IV 1935. г. Војска је тада уступила

30 кубика тесаног камена са војног купатила. Овај WC налазио се преко пута бивше управне зграде Експортбиља.

²³⁷ АХ ОХ ЗОВ, 9. VI 1931. г.

Двије године касније предвиђена је била градња зграде за пошту, али тада није остварена.²³⁸

Дом за сиромаше и старе, иако је неколико пута о њему расправљано, није никада основан.²³⁹

Није отворена ни ткачница Ђилимова, иако су за њу узете просторије и склопљен уговор са власником за њихово коришћење.²⁴⁰

О приједлогу изградње душевне болнице у Херцег-Новоме није ни расправљано, јер је одмах одбијен.²⁴¹

Предвиђена је била и изградња цамије, али на молбу одбора за њену изградњу да им се уступи комад земљишта, општина је одговорила да није у могућности куповати земљиште а затим га бесплатно уступати, а свога нема.²⁴² Када је двије године раније Команда Боке тражила павиљон на Карачи за муслиманску богомољу, општина није удовољила молби образложивши одбијање тим да је у тој згради смјештена Градска музика и њена архива, и препоручила да за ту сврху изнајме под кирију кућу Гојка Гојковића на Игалу.²⁴³

Иако су упућиване многе молбе и предузимане друге мјере, није дошло до остваривања замисли о градњи школске поликлинике и јавног купатила.²⁴⁴

На задовољавајући начин ни до данас није ријешено питање против пожарне службе, иако можемо рећи да је њен зачетак још 1901. г. када је одлучено да се набави 1 пумпа, 50 бучола за воду, 2 комада скала, 4 сјекире, 2 ганча и нешто конопа. Истовремено је одлучено да се позову четири куће „асигурације“ које су вршиле осигурање имовине у овој општини, да помогну ову акцију.²⁴⁵ Тридесет година касније долази до оснивања ватрогасног друштва у Херцег-Новоме, када се огласом позивало и грађанство да узме што активнијег учешћа у оснивању и раду овог друштва.²⁴⁶

Још 1934. г. било је помена о изради регулационог, односно урбанистичког плана за сва насеља херцегновске општине. О овоме се расправљало приликом изгласавања забране приватне градње на Игалу између мора и колског пута, (забрана је донесена упркос противљењу приватних власника који су имали земљу на том дијелу Игала).²⁴⁷ Идуће године о изради урбани-

²³⁸ АХ ОХ ЗОВ, 21. I 1931. г.

²³⁹ АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. г.

²⁴⁰ АХ ОХ ЗОВ, 15. XII 1926. г.

²⁴¹ АХ ОХ ЗОВ, 2. IX 1928. г.

²⁴² АХ ОХ ЗОВ, 6. VII 1933. г.

²⁴³ АХ ОХ ЗОУ, 19. IX 1931. г.

²⁴⁴ АХ ОХ ЗОУ, 13. VIII 1930. г.

²⁴⁵ АХ ОХ ЗОУ, 24. V 1901. г.

²⁴⁶ АХ ОХ ЗОУ, 7. VII 1932. г.

²⁴⁷ АХ ОХ ЗОВ, 13. IX 1934. г.

стичког плана поново је расправљано, па су вођени и разговори са доцентом Београдског универзитета инж. Злоковићем, и тада предвиђено да би било потребно обезбиједити 250.000 до 300.000 динара за израду урбанистичког плана.²⁴⁸

Изградња новог пута до Верига, санација ријеке Суторине,²⁴⁹ гробља, зграда за средње и основне школе, поште, водовода, електричне мреже, и многих других објеката извршена је, углавном, посљедњих двадесетак година.

Из овога приказа видјели смо да су становници херцеговске општине, односно њихови представници у општинским органима деценијама, у датим економским и политичким условима, водили непрекидну, стрпљиву, упорну борбу, не само за очување свог националног интегритета већ и за бољи, лакши, угоднији и сретнији живот — свој и генерација које су долазиле.

Обављали су тај посао онако како су најбоље знали и могли, али, вјерујемо, као што су и они вјеровали, људски поштено, несебично, улажући у тај рад дио себе, преживљавајући тешке али и доживљавајући лијепе часове. Вјерујући да тај њихов рад доноси бољи и љепши живот грађанима херцеговске општине, могли су и издржали су, не посуставјући.

²⁴⁸ АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1935. г.

²⁴⁹ АХ ОХ ЗОВ, 18. VII 1924. г.

Summary

THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE COMMUNITY AUTHORITIES OF HERCEG-NOVI (1870—1940)

Marija CRNIC-PEJOVIC

This paper is based on 202 copies of the minutes of the Community Council (1870—1934) and 307 copies of the minutes of the Community Executive Board (1901—1934), and besides the study of the activities and the organization of the community authorities, it treats the development of the city planning and public works in the Community of Herceg-Novi. The development of education, culture, health service and tourist trade will be treated in a separate paper due to the abundant data.

The area of Herceg-Novi Community was much smaller at the period. After World War II the Community was enlarged by the Coast Community (Sutorina, Svrčuge and a part of Mokrine), Luštica Community and the village of Kruševice with Vrbanj and Sitnica. Yet, it was the largest of the fifteen Boka communities which were maintaining very good mutual relations.

The population of Herceg-Novi Community was between 7175 (in 1888) to 8289 (in 1930).

The organization and the activities of the community authorities, reorganized by Austrian authorities in the sixties of the 19th century, were kept as long as to the thirties of this century when a new system of the organization of the community was introduced in particular in tax collection and budget (up to that period the income and expenses of each village were separately treated), there is no more the executive body of the community etc. In that period Boka, and with it Herceg-Novi Community, are separated from the government of Dalmatia region and are joined to the administrative unit of the region Zeta.

The Community was governed by the Community Council made up of 36, that is 24 members, elected by the electors. The executive body, the Community Executive Board, consisted of the chief and 6 deputies elected among and by the members of the Council.

The communities were fairly autonomous and able to make decisions upon the matters of the community property, establish schools and support elementary and secondary schools, take care of building and maintenance of the roads in the community, supervise the health service, city planning and so on.

The Community Council of Herceg-Novi was responsible for making the budget and performing it, making decisions about taxes, selling and renting the community real estate, solving the problems of building and maintenance of the roads to the villages and the village watersupplies, confirming the village assembly resolutions, nomination of various commissions and boards, supervision over the finance of the Đurović — Bošković — Laketić School endowment fund and the School Endowment Fund of Nikola Gojković at Mokrine, decisions on the requests and complaints of individual citizens and other business.

The Community Executive Board executed the decisions of the Council and made less important resolutions and suggestions.

At each of the villages there was a chief with two deputies elected by the villagers and confirmed by the Council. At their assemblies the inhabitants of each settlement (16 villages and the town) made decisions on all the issues of importance in a very independent way, of course within the existing by-laws.

The Council met at least two times a year and not more than eight times in the period. The Board met at least two times a month and not more than twelve times in the same period.

It should be pointed out that mutual understanding between the members of different religious groups enabled easier activity of the Community authorities.

The members of the Council and village authorities performed their duties without any award except the Chief of the Community Board who was the most responsible and busy and was awarded a gross revenue by the Council.

In that period particular attention was given to both town and village water supplies. As early as 1894 there were the first plans for building up the town waterworks and it was finished and started working in 1908. Later, in particular in the thirties of this century, the town water supplies were improved. The village water supplies were also looked after.

In the late nineteenth century a road from Sutorina to Kotor was made and the Community made a road from the city to the harbour and another leading from the city to the suburb of Srbina. According to the law all the male village inhabitants able to work had to work for five days a year on keeping the roads in good condition or to pay the wages for as many days.

In 1901 the railwayline was built in this region.

Of the public buildings made at that time it is worth mentioning the Community Home as it was the first building erected by the local authorities.

As Boka and particularly this community presented an area of military interest, it may be expected that much work was done for the army such as erecting waterworks, providing sites for army facilities etc. The Community negotiated with the Austrian army for 19 years in order to get the city walls and towers.

Until a modern slaughter-house was built at Meljine in 1935, the tower Citadela was used for that purpose.

The conditions and needs made the authorities build the customs office in 1934.

The city streets were lit by oil-lamps. The suggestion to use the electric light in the city and surroundings was given as early as 1912, but it was really done only in 1924.

The Community authorities had to face the problem of keeping the city clean, taking the refuse out of the city, finding a suitable site for the dump, collecting the garbage from the city houses, washing the streets in summer.

The location of the Roman Catholic and Orthodox graveyard as well as a mixed one was on the agenda of the Council as early as 1887 and again in the following years, but the problem was solved much later.

The same as other community authorities the authorities of Herceg-Novi Community performed the duties as the conditions and feasibilities enabled them.